

VB 24677

ÉRTEKEZÉSEK

**A M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM
FÖLDRAJZI INTÉZETÉBŐL.**

---

4. (34)

**TURKEVE
ÉS AZ
ALSÓ-BERETTYÓMELLÉK
FÖLDRAJZA**

IRTA

M. SZABÓ LÁSZLÓ

SZEGED, 1942.

XB 142074

B 24677
V/5229
6-

ÉRTEKEZÉSEK
A M. KIR. HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM
FÖLDRAJZI INTÉZETÉBŐL.

4. (34)

TURKEVE ÉS AZ ALSÓ-BERETTYÓMELLÉK FÖLDRAJZA

IRTA
M. SZABÓ LÁSZLÓ

SZEGED, 1942.

JATE Egyetemi Könyvtár

JS10004637

B 24677

Előszó.

Mielőtt az Alsó-Berettyómellék tájleírásába belekezdenék, szeretném néhány szóban ösmertetni elgondolásaimat, melyek munkám megírásánál érvényesültek.

Ha megfigyeljük egy táj életét, feltétlenül találunk benne bizonyos korokat, melyek különböznek egymástól. Az egymástól megkülönböztethető tájkorok megírásánál egyrészt arra törekedtem, hogy a határkövek közötti időszak karaktere kidomborodjék, más korokkal szemben a megkülönböztető vonása élesen kirajzolódjék, másrészt a táj azon életszakaszának megírásánál a fellépő, illetőleg egymással más-más kapcsolatba lépő tényezőket genetikus sorrendben fejtegettem úgy, hogy azon kor határmegjelenésén az egymásba kapcsolódó tájtényezők a részletkor földrajzi képeinek pillanatfelvételét tükrözzék. Így sokkal szemléletesebbé lesz előttünk, hogy a táj arculatában felismerhető elváltozásokat nemcsak újabb és újabb tájtényezők fellépte eredményezheti, hanem ugyanazon tényezők átrendeződése, más kapcsolatba jutása is. Mivel pedig a tájféldrajz épen a földrajzi tényezők mikénti kapcsolatait kutatja s azok kihámozására és bizonyítására törekszik, inkább legyen a munkám mozaikokból összerakott egység, — amint egyesek ezt szememre is vetik —, minthogy a tájtényezők kapcsolatai, alakulása, változása homályban maradjon.

Megragadom az alkalmat, hogy azt a sok-sok jóindulatú tanácsot és útbaigazítást, szeretett Professzoromnak megköszönjem, melyek nélkül munkám értéke sokkal kevesebb lett volna s kinek hathatós támogatását anyagi téren is élvezhettem.

Köszönetet mondok továbbá mindazoknak, kik munkám adatgyűjtésében segítségemre voltak, hiszen a mai nehéz világban, amikor minden egyén vállán megsokszorozódott az egyéni gond, többszörös jótéteménynek éreztem az adatközlésben segítkezők önzetlen támogatását.

A szerző.

Földrajzi helyzet.

A Tiszhát délre nyúló ármentes foltja, a körösi ártér és törmelékkúp széle, valamint a hajdani Nagy-sárrét csipkézett vonala egy kisebb területet zár közre, ez a hajdani Berettyó alsószakaszvidéke. Magába foglalja ez a terület a Sárrétről kilépő Túr-Berettyó alsó szakaszának alluviális árterét, mely mind a két partot szélesebb, keskenyebb sávban kíséri, valamint azokat a szigeteket, melyek az ártér felé emelkednek, mint felső pleisztocén felszínadarabok, és a Tiszhát mélyen délre nyúló ármentes peremét, hol az Árpádkorban virágzó püspöki és nemesi falvak keletkeztek az ártér és az ármentes perem telepítő ereje folytán. Legnagyobb települése s hajdani gócpontja ennek a vidéknek Túrkeve, kisebb helyei, — hajdan virágzó falvak, ma esetleg csak nevet őrző puszták — Túrkedd, Csejt, Póhamara, Túrpásztó, Csorba, Móric, Kaba, Himesd, Ecseg, Kérsziget, Póhalom, Csudaballa, Udvarnok, Sima és Szentmiklós.

FELSZÍN.

Milyen lehetett e táj földrajzi képe, amikor még az ember nem tette rá a lábát s milyen tényezők hatottak az őstáj benépesülésénél? Nehéz megadni rá a feleletet.

Bizonyos, hogy hatalmas mocsárvilág volt itt a Berettyó két oldalán, melyből csak heleynként emelkedett ki egy-egy ármentes folt, esetleg nagyobb összefüggő hát.

E kis táj felszínének kialakításában a Berettyónak és a tiszai áradásoknak jutott a legnagyobb szerep.

A kiöntéseknek különösen a pleisztocén kor folyamán volt nagy jelentősége, amikor még a Duna-Tisza nem vájta mélyre a medrét, mert a mai felszín kialakulását erősen befolyásolták. Az interglaciálisok melegebb és csapadékosabb éghajlata a folyó erejének megnövekedésével járt, sőt a kevésbé bevágódott mederből állandóan kilépett és az árterét elöntötte. Az eljegesedési idő alatt az árterre hulló por az áradások iszapjával keveredett és erősen elvályogosodott. Tehát csakis a folyó kiöntései által nem érintett szárazulatokon, keletkezett diagenetikus uton, pusztai növényzet hatására lösz, melynek barna „csernoszjomja“ a mai földmívelés legjobb termőtalaja.

A Berettyó, interglaciálisok alatti kiöntései csak kevés helyen engedték meg a tipusos lösz kialakulását. Mindezt betetőzte azután a posztglaciális kor sokkal csapadékosabb klímája, mely a folyót még nagyobb kiöntésekre kényszerítette. A nagy áradások a kiemelkedő szigetek löszét is sok helyen megtámadták és letarolták.

Igy alakult ki a mai egyhangú sima felszín, melyen csak az ember megjelenése után készített kunhalmok és a legújabb korban véghezvitt árvízmentesítő és folyószabályozó munkálatok nyomán szárazzá lett erek és folyómedrek okoznak némi változatosságot. Ezeket is lassan eltünteti az idő és az eke.

Kunhalmok. Alföldünkön szétszórta, vagy zárt sorokat alkotva sok helyen találkozunk két-három méteres halomszerű kiemelkedésekkel. Ezek folyók mentét, vagy kiszáradt medrek partjait követik. Területünkön a Berettyó part mellett emelkednek a Túrkeddi-Nagyhalom (90 m.), Lyukashalom, Kőha-

lom, Sárgapartihalom, Becserkehalom, Póhamaraihalom. Ezek a folyó jobb partját kísérik, de a békésmegyei balparton is több halmot találunk, mint pl. az Ecsegtóhalom, Egyházhalom, Kengyelhalom, Kántorhalom, Sártóhalom, Dögöshalom, Fenékérhalom, Kisdögöshalom, Kerekhalom, Hegyeshalom, Ásotthalom, Csudabalaihalom.

A régi erek mellett emelkednek a következők; a város északkeleti sarkában, Ördögárka környékén a kisújszállási határból területünkre lépő Bodzásér partját kísérik: a Lőrinczhalom és a Kenderhalom (93 m.). A határ nyugati részén területünkre lépő Legényér mentén emelkedik a Legényhalom, Szalaihalom és a Pásztóhalom (96 m.). A várostól északra található Vénkertihalom is ilyen kiszáradt ér partján ül. Egyedül a túrkeddi földek déli részén található Középhalom nincsen érrel, vagy folyóval kapcsolatban, ez egy lapos, vizenyős terület mellett emelkedik.

Ezek a halmok keletkezésükre nézve mind emberi alkotások, (legalább is az eddigi feltárások ezt igazolták).

Egyesek közülük sírok, vagy kurgánok (a Túrkeddi-Nagyhalom is ilyen lehetett, mert kettévágáskor rengeteg emberi és állati csont került felszínre, szemtanúk állítása szerint), mások felhalmozódott telepek, s harmadik nagy csoportjuk: őrhalmok (strázsadombok).¹

Hogy a vidékünkön előforduló halmok melyik csoportba tartoznak, csakis a rendszeres feltárás adhatna rá feleletet. Ugyanúgy arra is, hogy mely népek készítették a régi történelmi kor folyamán. (Kő-, bronz-, vagy vaskoriak-e?) Az idő és az eke hatása alatt mindjobban belesimulnak környezetük felszínébe, s a belsejükből elő-előbukkanó maradványaik, laikusok gyermekeinek válik játékszerévé. Pedig rendszeres feltárásuk mennyi értékes történelmi adattal gazdagíthatná városunk kevésbé kutatott őstörténetét.

ÉGHAJLAT.

A régmúlt idők fátyolát lehetetlen annyira fellebbenteni, hogy e kis táj a többi magyar tájtól elütő éghajlati különbségeit megláthassuk. Még a Magyar-medence akkori éghajlati adatai is nagyon szűkszavúak. Pedig az Alföld felszínalakításában a legfontosabb tényezőként szerepelt a pleisztocén- és azt követő korok éghajlata. Már a jégkor glaciális és interglaciális éghajlata is jelentős a porhullás miatt. Hiszen a kimagasló területek löszfoltjai ennek köszönhetik keletkezésüket. A mogyoró-tölgykor hatása vidékünkön csekély jelentőségű, mert homok felhalmozódások nem történtek. Az ó-holocén bükkorszak egyre csapadékosabbá váló, hűvös klímája viszont a legdöntőbb tényezővé vált, mert a nagyarányú folyókiöntések letaroló munkája nyomán keletkezett a lecsapolás előtről jól ismert felszín.

A jelenkori éghajlat már az emberre, a legújabb földrajzi tényezőre van nagy hatással s így a kultúrtáj fejezetbe tartozna, a folytatólágosság miatt azonban kénytelen vagyok itt jegyzetovatban közölni.

Az Alsó-Berettyómeilék mai éghajlata tulajdonképpen csak két szempontból tér el a többi alföldi terület éghajlatától, ú. m. hőmérséklet és csapadékmennyiség szempontjából.

Hőmérsékletét jellemzi az erős ingadozás, a téli nagymérvű lehülés és a nyári nagyarányú felemeledés. A táj centrumának levegő hőmérsékleti 30 éves átlaga a következő:

A levegő hőmérséklete Túrkevéen 1901—1930 évek között.

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
—1'6	—0'3	5'6	10'8	16'5	19'9	21'1	21'1	16'6	11'1	4'6	0'4	10

Az Alföld más területével összevetve nagyobb hideg csak Nyiregyházán (-2.3° C), Szentmargita-pusztán (-2.3° C), Mátészalkán (-2.3° C), Debrecenben (-2.2° C), és Püspökladányban (-2.1° C) volt. A nyári felmelegedésben viszont csak Szeged (22.3° C) és Békéscsaba (22.5° C) multa felül.²

Természetesen az egyes napok hőmérsékleti adatai nagy eltéréseket mutathatnak 1 évi, sőt 1 havi középértékhez viszonyítva is. Így pl. a legnagyobb felmelegedések értékei Túrkevéen: 1921. aug. 12: 39.8° C, 1929. júl. 17: 39.7° C, 1931. júl. 15: 38.1° C. A legnagyobb hidegeket mérték 1893. jan. 14-én: -27.5° C, 1940. február 18-án: -25.2° C és 1940. jan. 21-én: -25.0° C-t.

A levegő nyomását vizsgálva Hegyfok 20 évi átlagot közöl Túrkevéről 753.6 mm értékben.³

A szél irányára vonatkozó megfigyelésekből kitűnik, hogy Túrkevéen leggyakoribb szél az északkeleti 18.4%, de az északi, déli és délnyugati is uralkodó jelleggel bír, amennyiben az északkeleti-északi 33.0%-ot, a déli-délnyugati 29.5%-ot mutatott sok év átlagában.⁴

Bizonyos magasságban vizsgálva a szél irányát, azt tapasztalta Hegyfok, hogy 1000—3000 m magasságban a Ny-i, 21.5%, 3000—7000 méteren 26.7%, és 7.000 méteren felül 29.1% volt, több év átlagában.⁵

Csapadék mennyisége elég kevés. A Szentmargita-pusztá—Jászberény—Csongrád által körülhatárolt legszárazabb alföldi terület szomszédságában fekszik. Évi 525 mm-es csapadékaival-beletartozik ugyan a Hajósai által feltüntetett 500—550 mm-es csapadéku nagy alföldi területbe, de e nagy területnek csak néhány állomásán mértek hasonló, vagy kevesebb csapadékot. (Kunszentmiklós 516 mm, Kecskemét 517 mm, Orosháza 522 mm, Tótkomlós 524 mm, Szarvas 532 mm, Szeged 533 mm, Szerep 554 mm stb.)

Az egyes hónapokat téve vizsgálódásunk tárgyává azt tapasztaljuk, hogy a legkevesebb csapadék hull vidékünkön a december és január hónapokban s általában egész télen át. A csapadék maximum júniusban van. A csapadék havi eloszlását 30 éves átlagban az alábbi táblázat szemlélteti.

Csapadékmennyiség mm-ben Túrkevéen 1901—1930. évek között.⁶

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	É
25	27	31	47	48	68	53	53	46	44	44	39	525

A növények termesztése szempontjából nemcsak az évi átlag csapadék mennyiségnek van nagy szerepe, hanem a csapadék évszakos eloszlásának is. A három tenyészévszak közül a nyárelő és nyári időszak csapadéka a legfontosabb, a kukoricát, mint alföldi főterményt is figyelembe véve. Ebből a szempontból hasonlítottam össze az alábbi 5 állomás adatait, amint az alábbi táblázatból láthatjuk.

A csapadék tenyészévszakos eloszlása 1901—1930. évek között.⁷

	Tél	Nyárelő	Nyár	Év
Orosháza	278 mm 53%	107 mm 21%	137 mm 26%	522 mm
Kecskemét	263 mm 51%	108 mm 21%	146 mm 28%	517 mm
Szeged	274 mm 51%	123 mm 23%	136 mm 26%	533 mm
Debrecen	292 mm 50%	126 mm 22%	164 mm 28%	582 mm
Túrkeve	257 mm 49%	116 mm 22%	152 mm 29%	525 mm

Az 5 állomás közül Túrkevének van a legjobb csapadékeloszlása %-osan, mert a téli csapadéka csak 49%, a nyárelőé annyi, mint a debrecenié, Szegedénél 1%-kal kevesebb, a nyári azonban a felsorolt állomásokénál több. Hangsúlyozom, hogy csak %-osan a legjobb, mert az abszolút számokat tekintve azonnal kifejeződik Túrkeve hátramaradása. Debrecen és Szeged mögött, mert bár Debrecenben is 22% a nyárelői csapadék, mint Túrkevéen, a valóságban bizony 10 mm-el többet jelent a debreceni 22% a Túrkevéjénél. A Réthly—Bacsó könyvében közölt táblázat %-os kimutatása és az országos középértől való eltérés kihangsúlyozása nem hat elég szemléletesen. Különösen szembetűnik ennek hiányossága ott, hol olyan nagy és kis csapadéku területeket hasonlítunk %-osan össze, ahol a százalékszámok megegyeznek. Például Kaposváron 88 mm-rel több csapadék esik a téli időszakban, mint Túrkevéen és az is 49 százalékát teszi az évi összegnek, mint a Túrkevéé, sőt mind a három tenyészévszakban megegyezik a %-arány, — tehát a Réthly által kihangsúlyozott országos középértől való eltérés mindkettőnél u. a. a jelentéktelen kis szám — s mégis a téli évszagnál 38 mm-rel, a nyárelőnél 42 mm-rel, a nyári tenyészévszagnál 43 mm-rel, az évi összegnél 181 mm-rel hullott több csapadék Kaposváron, mint Túrkevéen.

A csapadék tenyészévszakos eloszlása 1901—1930. évek között.⁸

	Téli csapadék				Nyárelő		Nyár		Év	
	X—IV. 7 hó		V—VI 2 hó		VII—IX. 3 hó.					
	mm	%	mm	%	mm	%				
Kaposvár	345	49	—0.4	158	22	+0.6	201	29	—0.3	704
Pécs	353	53	+3.6	139	21	—0.4	177	26	—3.3	669
Túrkeve	257	49	—0.4	116	22	+0.6	152	29	—0.3	525

Még érdekesebb, ha Pécs és Túrkeve tenyészévszakos értékeit vesszük tekintetbe, ahol a téli csapadék az évi összegnek 53%-át adja. a

nyárelője viszont 1%-kal kevesebb értéket mutat, és mégis jó irányban befolyásolja a terméseredményt, mert abszolút értékben Pécsen a nyárelői 23 mm-rel több.

Csapadékos napok száma Túrkevéen (1901—1930).⁹

Csap menny.	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Év
a) legalább 0.1 mm.	11.6	9.3	10.1	11.8	11.3	11.3	9.5	9.6	9.0	12.0	13.1	14.6	133.2
b) 1.0 mm. v. annál több	6.6	6.2	6.5	8.4	8.1	8.8	6.9	7.2	6.4	7.0	7.7	8.7	88.5

A csapadék napszakonkénti eloszlását véve tekintetbe, ugyanannyi csapadéknak kellene esni a nap minden szakában, ha az esőt hozó okok egyfőrmán működnének. De az esőt hozó okok, a nap különböző szakában, a felmelegedéssel arányosan változnak, több évi átlag szerint. (De a rendellenesség sem gyakori). Hegyfokj Kabos kimutatása szerint Túrkevéen tavasszal 9%-kal, nyáron 13%-kal esett több eső d. u. 2 órától este 9-ig, mint kellett volna akkor, ha a csapadékok létrehozó okok egyfőrmán működnének a nap minden szakában. Télen viszont 3 százalékkal több esett éjjel, mint nappal.¹⁰

De nemcsak a napszakonkénti eloszlásban, hanem az esőmennyiség évenkénti eloszlásában is tudunk bizonyos szabályszerűséget kimutatni.

Hegyfokj pl. a következő évi periódusokat állapítja meg Túrkevére vonatkozólag „Az esőről” c. munkájában. 1841—45. között nedves évek követték egymást, de 1855. után szárazabbá vált az éghajlat. A szárazság 1861—65. évek között érte el tetőfokát. Majd újra szaporodik a csapadékmennyiség és 1876—80 között eléri maximumát. 1896-tól csökken a páramennyiség 1890-ig, de 1900 körül újra növekedést mutat. 50 éves időtartamot véve, 1856—1905. között 3 nagyon száraz és 4 nagyon nedves évet tudunk felmutatni. Szárazak: 1863, 1857 és az 1865. év. Nagyon nedves: 1878, 1900, 1879 és az 1895. év.¹¹

A különböző helyek nagy felmelegedése, éghabborúval kísért heves légáramlatokat eredményeznek. Ezek a zivatarok, melyek területünkön elég gyakoriak és sokszor jégpusztítással járnak. A zivataros napok számát, 15 év átlaga szerint (1901—1915.) az alábbi táblázat mutatja.¹²

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Év
—	1/15	0.5	1.6	7.2	8.7	7.5	5.7	2.0	0.4	0.3	1/15	33.9

A 15 év átlaga tehát a zivataros napok számát 33.9-ben fejezi ki. Legtöbb zivatar van a nyári hónapokban s azok közül is első helyen a június áll.

VÍZRAJZ.

E vidék egyetlen folyója a Berettyó, mely mint a felszín fejezetnél láttuk, elsőrendű felszínalakító tényezőként szerepelt már a pleisztocénban. A Réz-hegységből eredt és alföldi

szakaszának csekély esése folytán, állandó kiöntéseivel megteremtette a Nagysárrét lápvilágát.*

Hajdani nagyságára, kanyarulataiból következtetve, Pécsi Albert dr. a következőket jegyzi meg. „Ugyan a Berettyó mai medrének szélessége csak csekély tört része a Tiszáénak, de a feltűnő alaki hasonlóságból talán szabad arra következtetni, hogy a Berettyó elődje valaha a mai Tiszához hasonló méretű folyó lehetett.”¹³

Ez a hatalmas folyó már a pleisztocénban megkezdte felszínalakító tevékenységét. A jégkorszak utolsó eljegesedését megelőző interglaciális kékagyag rétegének az erózió által felszabdalt felszínét (az alacsonyabb szinteket) homok és iszap üledékével feltöltötte. A Würmben, ilyen területre hulló por nem fejlődhetett diagenézis útján tiszta lösszé, mert a Berettyó által lerakott iszappal keveredett. Azokon a szinteken, melyeken magasabbak lévén, nem ült folyó-iszap, a hulló por igazi lösszé alakulhatott volna, ha a Tisza és Berettyó összeszakadt árviizei miatt nem lett volna kitéve erős elvályogosodásnak.

A Berettyó gyakori kiöntései a következőkben lelik magyarázatukat. A Berettyó Sárrétről kilépő alsószakasza kemény, nehezen oldható agyagtalajú vidékeken folyik keresztül.¹⁴ Itt tehát a folyó a kis esés következtében (a Sárrétről kilépő pontjától egészen a torkolatáig 1 km-en 4 mm. az esés, légvonalban 6 mm.)¹⁵ nem tudott megfelelő medret válni magának a kemény agyagos talajba és hóolvadáskor, esetleg nyáron, vagy az eredésnél ősszel beállott második csapadék maximum idején kilépett medréből.

Az áradások legtöbbször áprilisban és novemberben következtek be, de a néha bekövetkező júniusi áradásoknak, sokkal nagyobb hatásuk volt.¹⁶ Az áradás négy, vagy nyolc napig tartott¹⁷ s az ár 0.6—0.9 méterrel lépte túl partjait¹⁸ és ellepte az alluviális mélyedéseket. Az árvíz elvonulása azután a térszín esésétől függött, melyet befolyásolt a kiöntések nagysága is. Az alacsonyabb felszíneket, nedves esztendőknél egész nyá-

---

* Érdekessége a Berettyónak, hogy alsó- és felsőszakasza nem u. azon néven szerepel a régi oklevelekben. A felsőszakasza — talán a Sárrétig — mindig Berettyó volt, illetve régi írás szerint Berekjó (a Nadányi levéltár egyik oklevelében e néven van megemlítve, l.: Vadász Pál: A Túr vize) de a Sárrétről kilépő alsószakasz régi elnevezése „Túr”. IV. Béla 1261-es oklevelében is „Thurvicze” néven szerepel (Gyárfás: i. m. oklevéltár). Ugyancsak így IV. László 1281-es egri püspökségi birtoklevélben, majd Róbert Károly csudabali határjáró oklevelében és Zsigmond 1395. évi ecsegi osztály levelében is. (Vadász Pál: A Túr vize).

I. Mátyás 1466—76. évi ecsegi határjáró levele már „Túrvize, más néven Berettyó” elnevezést használ. A XVI. században már csak Berettyó néven említik, de a Himesd és Ecseg egyrészét birtokolt pálosok irataiban még 1767-ben is „Túrvize, más néven Berettyó” elnevezésben szerepel.

ron át víz borította, különösen akkor, ha a nyári időszak nagy esői következtében beállt áradások vizét, a szokásos őszi árvíz még a laposakon találta. Ilyenkor a környező legjobb lefolyású földek is hasznavehetetlenekké váltak.¹⁹

A Berettyó nagy árvizei közül jelentős az 1816. évi, melyet a Hortobágy és Sebes-Körös kiöntése is súlyosbított. Gallacz munkája szerint Turkeve belterületét is elöntötte az ár.²⁰ A Berettyó árvize 60 napig tartott és a lefolyás 40 nap alatt ment végbe.²¹

Az 1830. évi árvíz oka pedig az volt, hogy a hegyekben a tavaszi gyors hóolvadás az Alföld nagy folyóinál egyszerre okozott nagyvízállást. Erről Gallacz megjegyzi, hogy egyike volt a legnagyobb árvizeknek. A város belterületét a kabai csárdától kiinduló védőtöltés mentette meg az elöntéstől. A határ északi és déli része, nyugatra egészen a Lőrinchalomig (tehát a határ laposabb része, beleértve a Bodzásér balpartján fekvő jólefolyású területeket is) hatalmas vízárral volt elborítva. Március 28-án öntött ki a Berettyó és a túrkevei területeken április 29-én érte el tetőfokát. (Április 25-én 24 óra alatt egy lábbal nőtt az árvíz magassága.²²) Mivel a könyv további része megjegyzi, hogy Mezőtúr határába a Lőrinchalomtól délre tört be vidékünkől az ár, arra lehet következtetni, hogy a kiöntések vize délre, illetve délkeletre vonult el a túrkeddi- és poharai-földeken át. Az 1830. évi árvízkor a Körösök, Hortobágy és Tisza kiöntése is találkozott a Berettyóéval, azért volt az olyan óriási arányú.

A Tisza is sokszor meglátogatta kiöntéseivel vidékünket, mert a Kakat- és Hortobágyéren keresztül lezúdult a Nagysárrétre. A kiömlő víztömeg egyrésze a kisújszállási határon át területünkre is ellátogatott, sőt azon át a Berettyó torkolatáig nyomult. Ha a Tisza árvize találkozott a Berettyó kiöntésével olyan áradások keletkeztek, hogy nemcsak a laposabb térszín, hanem a magasabb területek is (a város szűkebb belterülete, és határunkba olvadt hajdani falvak településhelyei) víz alá kerültek. Csakhogy a magasabb szint csekély magasság különbsége is elég volt ahhoz, hogy a víz hamar leszaladjon róla a Berettyót kísérő alluviális mélyedésekbe. Ezeket azután sokáig víz borította (nedvesebb években egész éven át), hatalmas nádtenger lepte el és nedves esztendőkből szinte áthatolhatatlan sártengerrel vette körül a magasabb felszínű rész füves területeit.

Ez a vízrajzi kép fogad bennünket a megtelepülő őslakosság idejében, s ez a kép megmaradt a XIX. század végéig.

A XVIII.—XIX. század vízrajza is teljesen beleillik az őstáj fejezetbe, mert az ember, mint földrajzi tényező, egészen a XIX. században kezdődő folyószabályozásig lényeges változást a táj vízrajzában nem okozott.

A XVIII.—XIX. század vízrajzára jelentős fényt vetnek a

József császár korabeli térképlapok és az 1800-as évek közepéről, a helyi városi levéltárban lévő térképek.

A József császár korabeli térképek. Úgy az 1783-ban vidékükről készült térképlapok, mint a térképezést kiegészítő országleíró kötetek, szemünk elé tárják a Magyar-Alföld akkori vízrajzi képét.

A Sárret mocsár, — írja az országleíró kötet — Kenderes felől Kisújszálláson át, lenyúlik egészen Túrkevéig, a kisújszállási út mentén. A Túrkeve mellett kanyargó Berettyó az ú. n. Boroszló mocsarat alkotja. A Berettyót kísérő sárvilágon át Dévaványa felé nagyon nehéz a közlekedés, mert „kis víz idején is 8 ló kell ahhoz, hogy parasztkocsival át lehessen vergődni.”²³

Ez a mocsaras terület csak a Berettyó vonalát kísérte, néhol keskenyebb, máshol szélesebb sávban. A községtől északnyugat, nyugat és délnyugatra eső területek, melyek csak a földváltáskor, illetve még később kerültek a város tulajdonába, jóval szárazabb, partosabb területek lévén, csak nagyobb kiöntésekkor kerültek víz alá.

A József császári országleíró kötetek is megjegyzik, hogy „az úttól balra, Kisújszállás és Túrkeve között sok száraz rét van.”²⁴ Ugyanigy a határ délnyugati részében „Túra (Mezőtúr) felé szép száraz rétek és legelők vannak”. Az északabbra fekvő rétek sokkal vizenyősebbek voltak. Ezek „tavasszal néhány hónapig járhatatlanok, de május, vagy június végén a visszamaradt mocsarakon át lehet járni.”²⁵

Ebben az időben Túrkevénél a Berettyó folyó „szélessége 80—100 lépés, mélysége nagyon különböző, de legtöbb helyen 4 láb.”²⁶

A város keleti határán fekvő vizenyős területek egyes különálló öblei u. n. ereken érintkeztek egymással nagy víz idején. A József császár kori országleíró kötetek megemlítik a Kiskabai-, Nagykabai- és a Gástyáseret. Megjegyzik róluk, hogy „ezek álló vizek, amelyek a mocsár apadásakor száraz időben keletkeznek.”²⁷

A XIX. században is hasonló vízrajzi képpel találkozunk. Ezt tünteti fel a „Túrkeve város határa legelő részének térképe” 1851-ből, valamint a város délnyugati felében fekvő Póhamarai-pusztá 1832-es térképe is. Ezek a térképek mutatják, hogy különösen a várostól keletre és északkeletre fekvő határreszeken, mely Ecseggel és Kisújszállással határos, rengeteg víz volt. A száraz részek szigetként emelkedtek ki a lapos térszínből és akkori elnevezésük is sziget, vagy hát.

Területünk északkeleti sarkában, a kisújszállási határról nyúlt át a Himesdiér, mely Ecseg sarkát érintve eltűnt a Berettyó városalatti nagy kanyarulatától kiinduló Himesdilapos vadvízeiben.

A Himesdilapos összeköttetésben volt az előbb vázolt helytől nyugatra, szintén a kisújszállási határban fekvő Kabailapos-

sal, ill. annak folytatásában levő Kabaiérrel is. A Kabailapos és Himesdiér közötti területből, csak helyenként emelkedett ki egy-egy száraz sziget. Az egész helyi vadvizes terület központja a Himesdilapos volt, mely délen a Berettyó laposával érintkezett. (E kettő találkozási helyén volt a város legmélyebb pontja, 83 m. t. sz. f. magasságban). A Berettyólaposa délkeleten, a Keresztér révén a Farkaszugot is behálózta.

Egymással összefüggő lapos, vizenyős területek voltak ezek. Nagy víz idején a Kabailaposról, a város alá be lehetett csolnakázni és a Kiséren át a Himesdilapos vizeire is le lehetett evezni.

A város északi végében csak a nagy temető és a Kabai-szőlőskert emelkedett ki a vízborította felszínből. Ezért utóbbin már a II. József császár korabeli térképen is szőlőt találunk.

A várostól nyugatra és délnyugatra fekvő határrészekén már kevesebb a vízborította felszín. Mégis a déli határban fekvő Pohamrapusztá 1/7-e volt az év nagy részében vízzel elárasztva. Ezt bizonyítja a városi levéltárban található 1832. évi térkép, melyen magyar holdakban és négyszögölekben fel van tüntetve Pohamara-pusztá száraz és vízjárta területe.

Az egész pusztá határa 2580 m. hold, melyből a Varasér 162 m. holdat, a Kisrét 98 m. holdat, a Berettyólapos 109 m. holdat foglal el, ezek összesen 369 m. holdat tesznek ki, mely az egész határnak 1/7-e.

A balparti részen még több volt a vízzel borított terület, ott sokkal kevesebb volt a letelepedésre alkalmas hát. Mert akármennyire is szükségük volt az őslakosoknak az árvízöntözte mélyedésekre, éppen olyan nélkülözhetetlen volt az árvizek ellen védő ármentes terület is.

TALAJ ÉS ÖSNÖVÉNYZET.

Tájunk éghajlatával és vízrajzával szoros kapcsolatot mutat a növénytakarója, mely a talajféleségek fő alakítótényezője. Sokat vitatott kérdés volt, — éppen az Alföld növénytakarójával kapcsolatban, — vajjon volt-e itt erdőtakaró vagy sem? Ma már megállapított tény, hogy a folyami árterek hatalmas mocsári erdőségeket hordoztak, melyek szélén a füves pusztamező és árterek érintkezési vonalán sok helyen ligeterdő diszlott. A jégkor elmúltával, az egyre maihoz hasonlóvá váló éghajlat alatt, a bő csapadéköntözte széles ártereken, megindult a lápi erdőségek terjeszkedése a füves pusztamező rovására s mire a holocén kor embere vidékünkre is eljutott, már hatalmas láperdőket talált a Berettyófolyó alsószakaszán. Ezek az erdőségek azonban az erőteljesebb benépesülés után, az ember erőszakos beavatkozása miatt, lassan-lassan elfogytak, eltűntek éppen úgy, mint a lápi erdőt kialakító mocsárvilág, me-

lyeknek területét szűkebbre és szűkebbre szorította a XIX. sz. folyószabályozó és lecsapoló munkálatai, míg végül teljesen eltűnt.

A növénytakaró rányomta ám bélyegét a termőtalajra, mert épen a növényzet a talaj fő alakító tényezője.

Így pl. száraz éghajlat alatt élő pusztai növényzet hatására keletkezett a levegőből hullott finom porból a lösz és ezen az ú. n. sötétbarna mezősegi talaj, v. „csernoszjom“. A pusztai növényzet kötötte meg a lehulló port és ezek elhaló gyökerei nyomán keletkeztek a tipusos löszre annyira jellemző kis üregek, melyek a talaj légellátottságát biztosítják. (A lösz altalaj „csernoszjom“-ja kitűnő termőtalaj. Jól munkálható, elegendő víz raktározó, gazdag humusz tartalmú talajféleség ez; felszínén teljesen sötétbarna s lefelé fokozatosan megyen át az altalaj típusos sárga színébe). Sajnos a tip. lösznek vidékünkön nagyon ritka az előfordulása, az előbb jelzett okok miatt. Sokkal elterjedtebb az „ázott lösz“ altalajon keletkezett világosbarna mezősegi talaj. Ez a türkevei határ nyugati felében fekvő, jó lefolyású területek hátságait borítja. Pásztó, Szeleshát, Móric, és Póhamara magasabb részének jellemző talajfélesége ez. Területünk legértékesebb talaját adja, mivel a löszös csernoszjom előfordulása jelentéktelen. Sok helyen össze van tarkázva régi öntésterület kötött vályogtalajával és a határ legnagyobb területét fedő fiatal öntéstalajjal (ez utóbbi a száraz klíma hatására lassanként világosbarna mezősegi talajjá változik).

Kisebb területeket borít a réti agyag vagy szurokföld, mely a hajdani mocsarak helyén keletkezett talajféleség. Ilyen van Kiskabán, Himesdilaposen, Túrkedden és Csejten, de még több van a Berettyó balparti részén Ecseg, Sima, Kérsziget és Csudaballa határában. Egy részüket ma is legelőnek használják (pl. Ecseg), másik részükön nagyon gyenge szántók vannak.

Meg kell emlékeznünk a szikesekről is, melyek a határ mindegyik talajtípusán erősen terjednek (kivéve a típusos lösz sötétbarna mezősegi talaját, mely sziktól mentes). A szikesek rohamos terjedése a lecsapolással kapcsolatos.

AZ ŐSTÁJBÓL KULTÚRTÁJ LETT.

Mikor tette a lábát az ősemler vidékünkre, eldöntetlen kérdés. Hogy ott járt azt bizonyítják az árvízmentes folton meghúzódoó, de mindenütt a folyók, erek, vizenyős területek széleit kísérő kunhalmok. Mert az ősemler, akár csak honfoglaló őseink, az ármentes hát és vizenyős ártér érintkezési vonalát és a mocsarak ármentes szigeteit választotta letelepedésül. A Berettyó alsószakaszvidéke bő alkalmat nyújtott a mocsárszigeteken való megtelepedésre, ahol a körülölelő sártenger biztos menedékül szolgált, a vizek halállománya és a nádasok madárvilága táplálékot szolgáltatott, — a mocsári tölgy, fűzfa, éger és kőris, — azaz a mocsári erdők fája a kaiba építéséhez nyújtott anyagot.

A nagyobb megtelepedésnek egyetlen nehézsége volt a kevés kiterjedésű igazi álermentes folt. Különösen a balparti részek laposságát jelentett a megtelepülőknek nagy veszélyt, a jobb parton ugyanakkora területen majdnem kétszer annyi volt a törökdűlő előtt a telepek száma, mint a balparti részen.

Hogy a későbbi korok s majd a népvándorlás egymást kiszorító lakossága benépesítette e tájunkt, vagy esetleg ez üresen maradt, a helyi ilyenirányú tudományos kutatás hiánya miatt nehéz rá feleletet adni.

HONFOGLALÁS. A KIS FALVAK ELHELYEZKEDÉSE.

Amikor ősink birtokba vették a Magyar-medencét, a sztratégiailag fontos helyeket, átjárókat szállták meg úgy, hogy a törzsek körkörös elhelyezkedésével az ország szívét, — a fejedelemszomszomságot — minden oldalról védelmezzék. Mivel főfoglalkozásuk az állattartás volt, állataik legeltetése miatt, az árterekkel körülvett füves mezőkön telepedtek le. Hogy vidékünket is megszállta volna valamelyik nemzetség, nem valószínű. Ennek eldöntése nehéz, csakis a környékünkön letelepült törzsek elhelyezkedéséből következtethetünk.

Északra tőlünk a kabarok Aba-nemzetsége szállt meg. (központja lett Abád) nyugatra a fejedelmi törzs Szolnok-nemzetsége szállta meg a tiszai átjáró mindkét oldalát, (központ Szolnok) míg keletre az Ond-törzs Barsa-nemzetsége foglalta el a Hármas-Körös-Berettyó közötti mocsaras térszint.²⁸ Egyesek szerint ezek szálltak meg vidékünkön is. Ennek a valószínűsége nagyon csekély, hiszen Túrkeve-Türkedd- és Póhamara vonaltól nyugatra és északnyugatra eső területek akkori lakatlansága bizonyos, mert az 1238-ban betelepített kunoknak két telephelye is itt keletkezett, u. m. Csorba (régiben Csorbajánosszállása) és Móricz. De a közvetlen berettyóparti részek — Túrkeve, Türkedd és Póhamara területe — benépesültsége sem valószínű, mert ezek a falvak az egri püspökség birtokához tartoztak IV. Béla királyunk 1261-es oklevele bizonyosága szerint. Az első hiteles bizonyíték e helyekről ugyanis IV. Béla 1261-es oklevele, melyben Póhamara (Póhánara néven), Türkedd (Tisza Keddi néven), és Túrkeve (Kev-egyház néven) szerepel mint olyan helyek, melyek a „Turviche“ mellett „Zonuch“ megyében fekszenek, s I. László király által adományoztatván, az egri püspökség által rég idő óta békésen biratnak.²⁹ Gyárfás István keletkezésüket úgy magyarázza, hogy az I. László által megvert és letelepített „Kopulch“ pogány kunjai alapították a 3 oklevélben említett helyeket, kik ezután megtérítés végett adattak az egri püspöknek. Gyárfás Túrkeve (Kev-egyház) nevének magyarázatát is adja azzal, hogy az akkor épített nagy köegyházáról kapta nevét. Még ha Gyárfás álláspontját fogadnánk is el helyesnek, akkor is kétségtelen bebizonyítást nyert e terület honfoglalás utáni lakatlansága, mert Szt. László csakis lakatlan területet adományozhatott a vándorló életmódot folytató kunoknak letelepedésül.

E kérdés eldöntése nagyon nehéz, de földrajzilag sokkal fontosabb azokat a tényezőket kidomborítani, melyek a kicsiny falvak települési helyét kijelölték, megállapítani a tájunkban keletkezett falvak számát. Kidomborítani azokat a tényezőket, melyek Túrkevét e kis táj centrumává tették, idők folyamán. Mert e területnek külön tájjelleget éppen az adott, hogy hasonló földrajzi tényezők vettek részt létrehozásukban. A tájjelleget még jobban kihangsúlyozta azonban e kis falvaknak egy centrum köré való csoportosulása a termelvények kicserélése miatt.

A központ Túrkeve volt, mely körül 16 telep sorakozott. (De a falvak száma talán még több volt, e feltevést azonban ezideig bizonyítani nem lehetett). E 16 falu a következő: A Berettyó jobb partján Türkedd, Csejt, Nácsa, (másik néven Nácsaegyháza) Póhamara, Túrpásztó, Csorba (v. Csorbajánosszállása), Móricz, Kaba és Himesd (Himesegyháza), a balparti részen Ecseg, Kérsziget, Csuda-Balla, Póhalom, Udvarnok, Sima és Szentmiklós.

Mindegyik a terület kimagasló hátain települt, a vizenyős

ártér érintkezési vonalán s keletkezésükben a következő tényezők hatottak. Túrkeve keletkezésénél fontos telepítő tényezőként szerepelt 1. a folyóhoz nem messze fekvő ártérperem, mely a Berettyó ártéréből csak néhány deciméterrel, vagy egy-két méterrel kiemelkedő hát érintkezési vonalát jelzi. Őriási jelentősége volt ennek a vonalnak a külterjes állattartás szempontjából. Mint ahogyan a külterjes állattartás idején csakis az ármentes terület és ártér különböző időszakú kihasználása nyújthatott a jószágállománynak kielégítő legelőterületet. Nyáron és télen ugyanis csak az ártér, a kiöntésekkel táplált területeken volt legelő. Ősszel-tavasszal viszont, az ártér elöntése miatt, csak a hátaikon legelhetett a jószág, ahol dúsan zöldült a pázsit, az ármentes foltokat nyaldosó, sok ideig visszamaradó árvizek miatt.³⁰ Ezért települt Túrkeve az ártérperemre, hol nyáron-télen az ártér zöld füve, ősszel-tavasszal pedig a hátaik legelője látta el a jószágot takarmánnyal. 2. Másik telepítő tényezőként szerepelt a berettyói átjáró. Az országot barangolásaiból ösmerő nép hamar megtalálta a lapos sártenger, keménytalajú ösvényeit és a Berettyó legkönnyebb átkelési helyét. Városunk területén letelepedve, az ártérperemi telep, a folyói átjáró előnyeit is élvezhette. 3. Fontos telepítő tényező volt maga a Berettyó folyó is, gazdag halállományával, mely a telepet alkotó nép élelmiszerellátását segítette és összekötő útként is szerepelt. A jelentéktlenebb tényezők közül megemlíthető az ártéri agyag, mely a viskó falául szolgált, a mocsári erdő, melynek fája épületfát biztosított és a sártenger nádja, mely a házfedés és fűtés céljait szolgáltatta.

Igy kapcsolódnak a különböző tényezők telepfejlesztő energiává. Túrkeve mellett települt apró falvaknál már nem voltak meg mindezek a tényezők s így Túrkeve idők folyamán vezető szerephez jutott. Különösen emelte előnyét a berettyói átjáró és az elég nagy kiterjedésű árvízmentes folt.

Türkedd pl. szintén folyóparti telep volt, — Türkévétől délre a Berettyó nagy DK-i kanyarulatában fekvő terraszszigeten keletkezett —, mivel azonban telepítő tényezői közül a berettyói átjáró jelentéktlenebb volt* és a földművelésre alkalmas területek is kisebb előfordulást mutattak, már ez is elégszerű volt ahhoz, hogy Túrkeve nagyságát soha ne érje utol. Türkedd, Türkével, Pohamórával és Nácsa felével (utóbbi másik fele nem egyházi birtok volt), az egri püspök kevi-keddi uradalmát alkotta, tehát Szt. László adománya folytán egyházi birtok volt.

Pohamara, — melynek területe Türkévétől délnyugatra, a Berettyó nagy kanyarulatának nyugati szárától terjeszkedett északnyugatra a Legényér mentén-leghamarabb megszűnt püs-

---

* A Türkeddnél való átkelést ugyanis a dévaványai oldalon terpeszkedő mocsárnyúlvány erősen gátolta. L. József császári térképeken.

pöki birtok lenni, mert már a XIV. sz.-ban (1324—95) kunná lett.³¹ Nácsa viszont már 1526 előtt elpusztult és később nyoma is eltűnt. Valószínűleg Túrkedd és Túr pásztó között feküdt.

Egyházi birtok volt még Túr pásztó is, mely előbb a pásztói apáté volt s majd a váradi püspöké lett. A XVII. század első felében azonban nádori adomány folytán, világi földesúr alá került.³² Hátas területe elég jó termőföld. Nem úgy a hajdani Csejt területe, mely a Berettyó nagy kanyarulatának keleti szára mellett feküdt, Túrkeddtől délre. Nevét „Cseht“ nevű első birtokosától kapta, később a Sima család tulajdonába került.³³ Hiába feküdt a Berettyó jobb partján, 1449-ben Hunyadi kormányzó Békésvármegyéhez csatolta. Udvarnokkal, Szent-Miklóssal és Simával együtt inkább Mezőtúr vonzáskörébe tartozott. Tájunknak tehát nem annyira szerves tagja, mint Túrkedd, Póhamara és a többi felsorolt falu, inkább csak helyzeténél fogva sorolhatjuk oda.

Túr pásztótól északnyugatra és északra, két kunszállás keletkezett, a kunok betelepítése után, Csorba (régí nevén Csorbajánosszállása) és Móríciz. Ezek a helyek már tájunk északnyugati peremét jelzik és alapításuknál fogva is a Nagykunságba tartoznak, de helyzetüknél fogva Túrkevével kerültek a legszorosabb kapcsolatba. Mindkét falu a Bodzás- és Legényér által lecsapolt jólefolyású hátakon települt, melyet a hajdani kiöntések rosszlefolyású területe szabadal szét és így a kiöntések vize biztosította a jó legelőt.

Túrkevétől északra feküdt Kaba, mely a kaby nemesek birtoka volt eredetileg, a kisújszállási út két oldalán. Délkeletre tőle volt Himesd, teljes nevén Himesegyháza, mely Vadász Pál szerint talán vakolatlan piros téglából épült templomáról kapta nevét. 1516 után a budaszentlőrinci pálosok birtoka lett,³⁴ ez a nagyon lapos, vizenyős terület, egy része ma is őrzi a „himesdi lapos“ elnevezést.

A Berettyó balpartján települt Ecseg, Kérsziget, Póhalom. Csuda-Balla, Udvarnok, Sima és Szent Miklós helységek közül csak Ecseget, Kérszigetet és Csuda-Ballát említhetjük tájunk szerves tagjaként, mert a többi csak helyzeténél fogva tartozott oda, épenúgy, mint a jobbparti helyek közül említett Csejt. A többi falu közül különben Udvarnok és Szent Miklós nem számottevők, korai elpusztulásuk miatt.

Ecseg a Berettyóparthoz nem messze szintén ármentes foltan települt, Bucsától délnyugatra. A XV. század elején a pálosok birtokába került s így ez is egyházi birtokká lett.³⁵ (Ennek megemlítése, amint később látni fogjuk, a lakosság foglalkozása miatt szükséges).

Kérsziget Ecsegtől délre, Dévaványához feküdt legközelebb. A József császári térkép szerint szűk határrésze elég paratos lehetett, melyet azonban a vizenyős alluviális szint mindeütt körülölelt, megnehezítvén a falu megközelítését.

Póhalom, Dévaványától nyugatra feküdt, a Sima—mezőtúri-, — jobban mondva — Mezőtúr—nagyvárad-út mellett. Ezzel magyarázható a Mezőtúrhoz való szoros kapcsolódása. Nevét halomra épült egyházától kapta,³⁶ s elenvezésének első említése Karácsonyi szerint 1200-ra tehető, amikor is szerepel „Apróhalomegyháza“ név alatt.³⁷ Erősen mocsaras területen keletkezett, Ványával és Mezőtúrral azonban, a jelzett út révén szorosabb kapcsolatot tudott fenntartani.

Póhalomtól északnyugatra feküdt a nagyhatárú Csuda-Balla, melynek neve „Balla“ nevű első lakosától, vagy tulajdonosától és „Csuda“ nevű XIV.—XV. sz.-beli birtokosától származik.³⁸ 1475-ben a budaszentlőrinci pálosok kapták ajándékba s így Ecseggel közös sorsban osztozott, ő is egyházi birtok lett.³⁹

Udvarnok Csuda-Ballával és Simával volt határos. A nyugati oldalán fekvő Csejttől a Berettyó választotta el. Lapos, vízenyős területű volt. Hamar elpusztult a Karácsonyi által közölt térképen az 1550 év előtt elpusztult falvak között szerepel. (L. Karácsonyi: Békésvármegye tört. I. kötet).

Simát is csak fekvésénél fogva említhetem az Alsó-Berettyómellék falvai között, mert ez is teljesen Mezőtúr vonzáskörébe tartozott s így joggal a Kőrös árteréhez tartozó helyek között említhetnénk. Legrégebben a Sima család tulajdonában volt, amint neve is sejteti.

Meg kell még említenünk Szent Miklóst, Csejt és Mezőtúr között. A Berettyó békésmegyei oldalán, a róla elnevezett szentmiklósi-zugban feküdt. Életéről keveset tudunk, Karácsonyi is csak azt említi meg róla, hogy „1454-ben mint pusztá vagy Simához, vagy Csejthez tartozott.“⁴⁰

Amint látjuk, Túrkeve kivételével ezek a falvak ma már annyira ismeretlenek, hogy bár földrajzi munkáról van szó, mégis szükségesnek tartottam a hajdani fekvésük részletesebb bemutatása mellett, a rájuk vonatkozó történelmi feljegyzéseket is szüksézávan előadni.

Nézzük ezek után e kis falvak életét földrajzi szemmel, de a táj életét lássuk s az egyes falvak életváltozása csak annyiban legyen fontos számunkra, ha változást hozott a táj életében is. Tehát nem az egyes falvak életváltozásainak évszámokban és stat. adatokban való bemutatása lesz a célom, hanem a táj életében fellelhető korszakok geográfiai kidomborítása.

A TÁJ FÖLDRAJZI KÉPE A TÖRÖKURALOMIG.

A kevés adat alapján nehéz megrajzolni tájunk benépesülési folyamatát. Hogy a táj képe a honfoglalás után megváltozott, az kétségtelen, mert új szint jelentett a lakatlan tájban lassanként elszaporodó telephelyek sora, melyek az ártérperein és ártérszigeteken, a felszíni viszonyokhoz szorosan alkal-

mazkodva sorakoztak, a Magyar-medence jövőendő felvirágozásának csiráit rejtve magukban. A telepeket létrehozó ember minden magasságmérő nélkül kitudta választani a letelepedésre alkalmas ármentes foltokat, ahol azután a tájnyújtotta nyersanyagokból felépítette sárkunyhóját és megkezdte az életszükségeinek megszerzését. E munka akaratlanul is a földrajzi táj átalakulását eredményezte. Mert azzal, hogy a mocsári erdő fájából kivágta a kalyiba gerendázatát és tartó rudait, szándékán kívül az erdő kipusztulását segítette. A jószágállomány legeltetése folytán pedig az esetleg néhol még diszló mocsárerdő kidöntött v. kipusztult fái helyén sarjadzó csemetéket is elpusztította s így az évtizedek alatt megritkult s idővel kipusztult annyira, hogy a XVIII. sz.-ban tájunkon már csak a legkisebb foltban lelhető fel. (Lásd J. cs.-kori térképek 1783-ban, melyen a Berettyó déli kanyarulatának keleti sarkánál van feltüntetve egy kicsiny erdős terület.)

A letelepült nép tehát már házainak felépítésével is változtatott a táj arculatán, melynek hatását nagyban fokozta az erősen külterjes legeltető állattenyésztés, a régi idők legfontosabb foglalkozási ága.

Nagy tájformáló tényezőt jelentett a még elég jelentéktelen foglalkozási ágnek, a földművelésnek a fejlődése is. A kis telephez tartozó terület arra alkalmas hátjain ugyanis megindul a primitív mezőgazdálkodás. Az emberi és állati erővel vont faeke, sekély barázdát hasított a töretlen gyepföldbe. A beleszórt mag nagy része mégis kikelt s kenyérmagot biztosított a falu lakóinak. Az ekével felforgatott barna hantú, csíkos szántás pászta és az esővel öntözött vetés, s majd a sárgán virító búzatábla új szint jelentett a tatárok által feldult s egy időre lakatlanná lett, gazzal felvert, ősvadonba. Igaz, hogy ezek a megművelt területek nagyon kicsiny foltokra szorítkoztak, mert gabonából csak az épen legszükségesebb mennyiséget termelték, nem sokat törődtek vele, hogy lesz-e a jövő évben is kenyérnekvaló, de bármilyen jelentéktelennek is, földművelésnek kellett lenni. Csejtről pl. feljegyezték, hogy 1390-ben 30 ekényi sznátó földje, legelője és 25 kaszás rétje volt.⁴¹

Ahogy a lakosság szaporodott, úgy hódít az eke is nagyobb és nagyobb területet, a művelésre alkalmasabb árvízmentesebb hátaikon. A művelés módja — mint ahogyan Györffy I. feltételezi — a nyomásos, vagy fordulós rendszer, művelési kényszerrel.⁴² Valószínű, hogy a mi állattenyésztő vidékünkön a kétnyomásos rendszert alkalmazták, mert így a teljes vetésterület felerészben ugarnak hagyott részét legeltethették.

Különben a gabonatermesztés felvirágzását segítette a majsági gazdálkodás is, amikor a földesúr, néhány darab földet egyes jobbágysággal egyenesen a saját számára műveltetett. Így tettek a pálosok 1475-ben Csuda-Ballán, ahol béreseket tartottak néhány darab földjük megmunkálására.⁴³

De vajjon az egri püspök kevi-keddi gazdatisztjei nem végeztek-e hasonló gabonatermelést, néhány jobbággal, az egri püspökség saját használatára? Valószínű, hogy igen, hiszen a püspökség nem elégedhetett meg a jobbágyok által beszállított tizeddel, meg azután a túrkevei határban is voltak jó földek gabonatermesztése. Különben az egyre fejlődő gabonatermelésre utal az is, hogy az egri püspök vizimalmot építtet Túrkedden, a Berettyó arra alkalmas szakaszán. A malomról 1476-ban van először említés téve a budai levéltárban őrzött urbárium másolatban.⁴⁴ (A vizimalom jövedelme 2/3 részben a püspököt és 1/3 részben a molnárt illette).

A földművelés nagyon kicsi területeket foglalt le a faluk határából, hiszen a zabolátlan folyók korában — ezen az árvízöntözött síkságon — nem is olyan nagy területeket foghatlak volna eke alá, még ha akartak volna sem. A lakosság erre nem is nagyon igyekezett, mert a legeltető állattenyésztés céljaira kellett a határ legnagyobb része. A külterjes állattenyésztés volt ugyanis a legfontosabb foglalkozási ág, mert az áradások idején a háta pázsitja, nyáron az ártér zöld füve adott állatlegelőt. Télen a jégen át, a mocsaras területek szigeteire is bemerészkedtek a jószággal.

Különösen a lótenyésztés virágzott, de a juhtenyésztést és szarvasmarhatenyésztést is űzték. A sertésenyésztés már inkább az erdős területeken volt virágzó, jelentéktelenebb azonban minden vidéken volt.*

A halászat is jelentős volt a berettyómenti falvakban. A kifogott halakból 1/3 rész a püspökségé volt, a halászó jobbágyok 2/3 részt kaptak.⁴⁵

A vadászat már nem birt olyan jelentőséggel, de az élelem könnyebb megszerzése miatt csak űzték. Fontos volt azonban a farkasvadászat, mert a farkasbőrt még a XVIII. sz.-ban is ruházkodásra használták.

Ipart még a törökuralom első éveiben is csak a legnagyobb városokban űzték. Kereskedelemről se igen lehet szó, csak az állattal kereskedtek. Így pl. Brandenburgi György, tájunk békésmegyei falvaiból is vásárolt jószágot, az 1500-as években és azokat Sziléziába és Németországba adta el. 1527-ben pedig az udvarbíró Csuda-Balláról vitetett bivalyokat.⁴⁶

Az 1500-as évek elején az egyre nagyobb szükségét jelentő fahiány, a főzéshez szükséges só beszerzése és az állattal való kereskedelem, már kitaposott ösvényeken haladt Szolnok felé.

---

* Az állattartás mikénti alakulására alig-alig van számokban kifejezhető adatunk, a törökuralom előtti időkből. Számokban is megvilágíthatjuk azonban az állattenyésztés törökvilágálatti virágzását. Ha a vérzivataros időkben is volt, legalább olyan jelentősnek kellett az azelőtti békés századokban. Igaz, hogy a törökuralom kedvezett az állattartásnak, de csakis a földműves rovására, s nem a XVI. század előtti állattenyésztéssel összevetve.

Az ösvényből azután a sok használat folytán út lett. A tiszai átkelő kaput őrző Szolnok így szoros kereskedelmi kapcsolatba jutott a Berettyó alsószakaszvidékével.

A kun betelepítésből származó Kisújszállás felé is hamar megindul a közlekedés, melyet csak elmélyített a türkeddi vizimalom felépítése, hiszen Karcag, Kisújszállás, — folyóvízzel nem rendelkező helyek lévén —, kénytelenek örtenivalójukat a türkevi úton, a türkeddi vizimalomba szállítani. Ugyanígy jelentősödik a türkeddi vizimalom által a berettyói átjáró forgalma is, mert a Nagysárrét mocsarába zárt helyek, mint Rábé, Udvari, és a Kőrös-Berettyó törmelékkúp szélén fekvő Dévaványa, rá voltak utalva a türkeddi vizimalomra.

Tájunktól délnyugatra fekvő országrészek felé a Berettyó- és körösi átjáró kapuját őrző Mezőtúron keresztül volt összeköttetés.

Mindezen utak központjában tájunk centruma, Túrkeve feküdt. Központi helyzeténél fogva meg volt ebben a korban a lehetőség, hogy jelentős községgé fejlődjön. Hogy még sem így történt, azt a későbbi történelmi kor szomorú eseményei magyarázzák meg.

A TÖRÖKURALOM ÉS KURUC-LABANCKOR TÁJ- ALAKÍTÓ HATÁSA.

A mohácsi vésszel kezdetét vette az Alföldön a törökuralom, mely a kuruckorral együtt, majd teljes 2 évszázadon át tartó kizsákmányolást, zaklatást, gyújtogatást és rablást jelentett az Alföld lakóinak és eredménye csakis az Alföld nagy területeinek ellakatlanodása lehetett. A vérzivataros évek viszontagságát kis tájunk lélekszámadatainak erős hullámszáma szemlélteti. Nem célok a falvak adatainak évszámszerinti felsorolása, azért csak annyit említek meg, hogy e két évszázadot az összes telep időkénti elpusztulása is jellemzi.* Ilyen dátumok pl. 1618, 1665, 1683, 1691, 1705 stb.⁴⁷ Ezekben az években talán tájunk összes falvai lakatlanok. A közbeeső időközökben is csak gyér számú lakosságról emlékeznek meg az adólajstromok. A lakosság tehát elmenekül és visszaköltözik a két évszázadban, számuk azonban állandóan csökken, s némelyik község örökre lakatlanná válik. Az 1700-as évek örvendétes változást hozó ideje csak egyetlen község újratelepedését hozta már csak el, a többi örökre lakatlan maradt.

---

* Az 1571. évről egy újabban megtalált törökdeFTER névszerint felsorolja Túrkevének és a környező kis falvaknak lakóit. A környező falvak családneveinek a mai kevi családnevekkel való összevetése, következtetést enged az 1745-ös földváltók némelyikének származására.

Ezzel az Alsó-Berettyómellék megszűnt külön tájegység lenni. Az egyetlen újrategyült község helyzete is teljesen megváltozott. Központiassága megszűnt, elvesztette „hinterland”-ját, mert az elpusztult falvak szoros kapcsolatban álltak Túrkevével s így azok élete Túrkevére nézve városfejlesztő energiával bírt. Túrkeve volt a táj behozatali nyersanyagának elosztója, a környező területekkel összekötő utak csomópontja, esetleg idővel a környező falvakat iparcikkkel is ő látta volna el.

E feltevések mellett azonban már indokolhatóbb tényként áll előttünk, hogy a sűrű, környező falvak elpusztulása és ebből folyó nagy határ létrejötte vezetett, a belterjesebb mezőgazdálkodás felléptével, a szétszórt tanyák kialakulásához (azok léte esetén utóbbiakra nem lett volna szükség). A szétszórt tanyahálózat gazdasági és kulturális hátrányait azt hiszem nem szükséges hangsúlyoznom.

Ugyancsak bizonyítható tényként áll előttünk az is, hogy a 2 évszázados pusztítás, — illetve némely város lélekszámának és határának a törökvilágallati természetellenes megduzzadása, sok helyen súlyponteltolódást eredményezett és a közlekedési utak mikénti alakulására is irányítólag hatott.

A 16 falu közül egyedül maradt Túrkeve, — közrejátszva ennek 1700-as eleji lassú benépesedése is —, nem tudott nagyobb jelentőségre vergődni. A Szolnokról—Túrkevéen át Gyoma felé vezető út tájunk elnéptelenedése folytán elvesztette forgalmát, mert nem 17 falut kapcsolt össze a külvilággal, hanem csak egy község összeköttetését biztosította. Hogy a köv. század mégis erőteljes számemelkedést biztosíthatott városunknak, annak okát az 1745-ben tetemesen megnagyobbodott határ jelentőségében kell keresnünk.

TÚRKEVE BENÉPESÜLÉSE 1711 UTÁN.

Túrkeve 1713 óta folytatódólag, megszakítás nélküli benépesültséget mutat és az 1715-ben feltüntetett 13 lakós, 1720-ban már 16-al több lesz, 1726-ban pedig már annyira népes, hogy vezetősége tanácsüléseket tart, amint azt az 1726 szept. 16-tól vezetett tanácsjegyzőkönyvek igazolják. A gyors számemelkedést a keserves időkben idegenbe menekültek visszatelepődése is elősegíti. Mivel a környék falvai közül csak Túrkeve bírt olyan telepítőerőkkel, hogy újra benépesülhessen, az elpusztult szomszédos falvak idegenbe menekült lakói is Túrkeve lélekszámát gazdagították a visszatelepődés alkalmával.

A visszaköltözködés, esetleg idegen családok beköltözése rohamos lélekszámemelkedést hozott. A gyorsan szaporodó lakosság igyekszik megfelelő legelőt biztosítani állatainak s ezért a lakatlanul maradt falvak határaiért erős versengés indult meg az újránépesült falvak részéről. A nagyobb határájú falvak területét két-három község is használta. 1745-ben pedig igye-

keztek azokat megváltani, hogy azok jogos tulajdonukba kerüljenek. Így váltotta meg Túrkeve a jászkun földváltásban a saját határán kívül — melyben Himesd egy része, Túrkedd és Nácsa területe is benne lehetett, mivel azok a megváltott részek nevei között nem szerepelnek — Móricz, Túr — vagy Kis Kaba és Póhamara teljes területét, továbbá Csorba határának $\frac{1}{4}$ részét, s határa így kb. 28.000 kat. holdra bővült. Tovább bővült ez a terület azután az 1761—67. évi megnyert kevi-bali határperben községünknek ítélt Malomzuggal, Csudaballa legészaknyugatibb darabjával.

A megváltott 28.000 kat. holdból ki-ki váltott magának amennyire pénze telt, de 30 rovásosnál többet egy személy nem válthatott.

Érdemes a földváltás adatait megőrkítő „liber fundit” megvizsgálnunk a földváltó családok neveinek szempontjából, mert azokat a mai tipikus kevi családnevekkel nagy $\frac{9}{10}$ -ban megegyezőnek találjuk. Ugyanúgy érdemes a legtöbb földet váltóknál azt is megemlíteni, hogy melyik községből származtak. Utóbbiakat vizsgálva láthatjuk, hogy nemcsak a szomszédos községekből, hanem messze vidékekről is jöttek Túrkevére új honalapítók.

Így pl. a legtöbb földet váltó Hajdú család Nádudvarról szakadt 1720—27 közt Túrkevére. (A két testvér váltott 51 rovásost kb. 1200 magyar holdat). A Györffy család talán Dévaványáról költözött be (váltottak 48 rovásost kb. 1100 m. holdat). Sokkal messzebből jöttek a Szöllősyek, Tiszaszöllősről, a Dersyék Tiszadersről, és a Szikyek Igarról. A gömörmegyei Igarról jöttek a Felsővályi Vinczék. (Utóbbiak mind 30—30 rovásost váltottak kb. 650 m. holdat). A szabolcsmegyei Gáváról jöttek a Mihályiak.^{48*}

* A visszatelepülők ősei közül sokan az elpusztult szomszédos falvakban lakhattak és a falvak elpusztulásakor idegenbe menekültek s később az újraterlept, szomszédos Túrkevére költözködtek. Legalább is erre következtethetünk ha az 1751-es defterben felsorolt szomszédos falvak családneveit a földváltókéval és a mai kevi és környéki cs.-nevekkel összevetjük. Érdekes kevi és környéki családnevek pl. Túrkedden: Herszeg, Fekete, Tőke. Vad. Simon. Ecsegen: Kós, Kun, Györfi. Móriczon és Móriczabán (utóbbi megjelölése helytelen): Herszeg, Sós, Faggyas, Duca. Csorbán: Doszta, Karancsi, Ozsvát, Györfi, Duca, Csudaballán: Csesze, Riti, Bürök, Buga, Bojgó, Gyüre, Dékán, Fóris, Luka, Köteles, Sütő, Szalai, Simán: Baróti, Borbolya, Bocson, Csomor, Csontos, Faggyas, Harangi, Hajdú. Kérszigetről: Bagoly, Dankó, Püly, Csejtről: Avás, Hőkös, Köles, Sós. Póhalomról: Ardós, Csomai, Daru, Gegős, Györfi, Karsai, Komár. Marjalakáról: Barta, Budkai, Bocsón, Cseke, Csicso, Csósz, Csoba, Csokmán, Dékán, Főriján, Gyalu, Luka, Suta, Szagur, Tajpa, Terbót, Vájós, (Dr. Györffy Lajos: Túrkeve népessége a török világban).

A lakatlan határ tehát vonzotta a betelepülni akarókat. Ezzel magyarázható, hogy az 1720-ban 29 taxás szabados lakóval bíró község, 1745-ben 300 családot mutat fel, mintegy 1800—2000 lelket. A 300 családból kb. 227 család váltott földet és házhelyet magának, ezek az ú. n. földváltó, redemptor családok.

A házak száma 1745-ben 225 körül volt, melyek a Berettyó-parttól északnyugatra, a mai Kossuth- és Széchenyi-utcák közén emelkedő ármentes háton helyezkedtek el. Ez a hát az évi átlagos áradásokból szigetként kimagaslott s így védelmet nyújtott a rajta felépülő lakóházaknak. A Berettyópartnak csak ezen a szűkebb részen lehetett szó házépítésről, mert a mai népligetkörnyéken az ártér erős beöblösödése, ellentétes oldalon meg a Bocskorér vizes térszíne akadályozta a betelepülést, így a község csak észak-dél irányban terjeszkedhetett. Minden jel arra mutat, hogy — épen az előbb jelzett okok miatt — a további benépesülés a mai Kisdomb-utca, Gajzágó Salamon-utca és a Horthy Miklós-út környékén történt.

A benépesülés folytán tipikus kertes település keletkezett, ahol a házakkal beépített szűk belterületet, a szérüskertek övezték. Itt volt a hízó-, kezes-, vagy igásállat elhelyezve és az állattakarmány felhalmozva. A szérüskertet a belső legelő vette körül, ahol az ólakból naponta kijáró jószág legelt.

A következő övet a szántóföldek alkották az alföldi kertes településeknél, melyet a nagy jószáglegelő övezett.⁴⁹

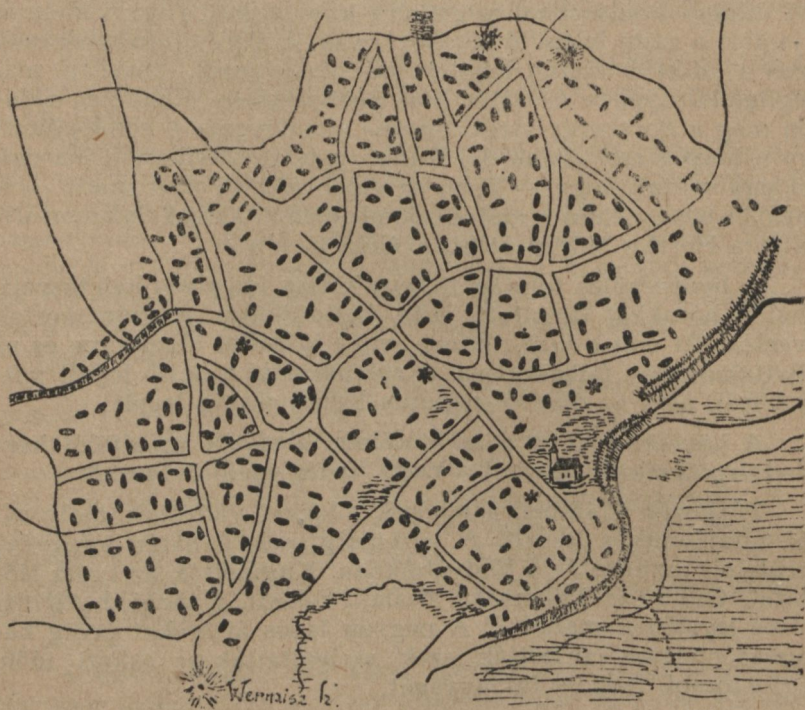
Túrkevéen 1745-ben a lakósok földeket váltottak, mely saját tulajdonukba került. A vezetőség csak a határ jófekvésű területeit osztotta ki a földváltóknak. Kiosztották az egész Móriczot, Csorba és Pohamara jótalajú részeit, a többi határrész közös legelőnek maradt.⁵⁰ A nagyon lapos ártereket pedig hatalmas nádasok borították, ezek szolgáltatták az akkori idők, legfontosabb fedő és fűtőanyagát.

A tökeföldosztást, 1761-ben felülvizsgálták és mégegyszer kimérték. Ezen változtatás csak 85 év múlva, 1850-ben történt, amikor újabb tökeföldeket osztottak a megművelt terület szűk volta miatt,⁵¹ és a szántók határát a város alá letolták. Ez volt az első tagosítás, melyet 1860-ban a teljes határfelosztás követett.⁵²

A lakosság szaporodásával arányosan a lakóházak száma is állandóan nőtt, bár a tj. szerint házhely a nős utódnak csak abban az esetben osztatott, ha a kiszálló bizottság megállapította, hogy a régi házban az új család már nem tér el. Így is állandóan nő a lakóházak száma, melyek anyaga a tájnyújtotta nyersanyagokból került ki, csak szarufákat és gerendákat hozatott a lakosság szekéren Szolnokról, hova tiszai tutajok alakjában vízi úton került. A házak kéménye is fa volt, nem csoda, ha olyan sok tűzvész keletkezett ebben az időben. 1774-ben Túrkeve lakóházainak nagyrésze leégett, csak 31 ház maradt

épen. (270 ház a tűz martalékává lett.)* A benépesülés tovább tart, 1787-ben 392 ház állott, melyben 770 család, 4019 lélek élt.⁵³ 40 év alatt tehát a lélekszám megkétszereződött, ami csak is az erőteljes bevándorlással magyarázható.

A falu beépített területe lassan a vizenyősebb területeket is elfoglalta. 1790-ben már a Bocskorér partját is kiosztja házhelyül a vezetőség. 1796-ban pedig már a Berettyó-laposára is sor került, amint azt a tanácsjegyzőkönyvek igazolják.

Túrkeve belterülete 1783-ban.

(A József császári térképrészlet nagyításban megrajzolva.)

Az erőteljes benépesüléssel kapcsolatban egy újabb mozgalom kezdi éreztetni hatását, a szérűskertekbe való kiköltözködés. A szaporodó lakosságnak ugyanis nagy hátrányára volt az állataiktól való távollakás, mert sok időt vont el az oda és vissza járkálás naponként. Ezért az új szérűskerteket váltók közül sokan, és a régi bentlakók közül is egyesek a szérűskertekbe költözködnek 1780-ban már 12 család lakik kint. A

* Ezért a vezetőség elrendeli a kőkémény építését. (1775-ben a vicekapitány elrendelte, hogy aki nem tud kőkéményt építtetni, az házat se építsen. L. T. j. III. k. 235 l.) 1780-ban 89 ember fakéménye rontatott le, keretekben lakóké 12.

törvény szigorúan tiltja a kertekben lakást, ezért inti a kintlakókat a beköltözködéssre. De az intellemnnek nem sok fogatnatja volt, sőt állandóan szaporodott a kertekben lakók száma. (1795-ben már 33 család lakik a kertekben és a kiköltözködéss is egyre tart). Mások pedig bent a faluban lévő házuk udvarát kezdik szérüskerteknek használni. Mivel a szérüskertekben tartott jószágállomány és takarmány a lakóházaktól nagyon messze esett. A tűzveszély miatt ezt még szigorúbban tiltja a vezetőség.

Ezeknek a mozgalmaknak különböző oka volt. Egyeseknek a kertjeik nagyon messze estek a lakóházaiktól, s így azok megközelítése nagyon sok időbe telt. Mások viszont nagyon vizes lapos területen kaptak házhelyet. Ilyen okok indították meg a vezetőség által annyira tiltott mozgalmakat, melyet még a kertekben lévő kalyibák kéményeinek lerontása sem tudott megakadályozni. A lakosság erőteljes számemelkedése azonban tovább tartott, mert a következő század még nagyobb arányú szaporodást tüntet fel. 1830-ban már 8472 a lakosság száma. 1854-ben pedig 9224.⁵⁴ Három év múlva, 1857-ben 1790 házban 9819 lélek élt, mely egy évtized múlva a 10.000-et is meghaladta. Ha el is van maradva Mezőtúr és Szolnok, Karcag és Kisújszállás mögött az 1787—1869 évek szaporodási aránya mégis Túrkeve javára volt, mert helységünkben 172.9%-ot, míg u. akkor Kisújszálláson 128.5%-ot, Karcagon csak 99.8% szaporulatot tudott fölmutatni a lakosság. (Igaz, hogy a nagykúnsági városokból erőteljes kivándorlás volt ebben az időben, Túrkevéről pedig nem). Ez az arány azonban a század végére teljesen leromlott, amint azt a későbbiek során látni fogjuk.

Az 1700-as évek elején újra települt község lakosai úgy vallás, mint a foglalkozás terén nagy egyöntetűséget mutatnak. Vallási téren a mai alapokat a törökuralom veti meg, amikor a törökdelta területeken rohamosan elterjed a protestantizmus. Az 1711 után Túrkevét benépesítő lakosság szinte teljes számban református, kik már 1723-ban megalapítják túrkevei anyaszentegyházukat, egyes írók szerint, talán másodszor.*

1743-tól kezdve anyakönyveket vezetnek, 1754—55-ben pedig, — a régi katolikus templom helyén, annak lerombolt tégláiból, — felépítik az új református templomot, melyet még 1755-ben felszenteltek és haranggal is elláttak. (A harang valószínűen az az évben épült toronyban nyert elhelyezést).

A protestáns egyház élén választott lelkész állott, ki a város vezetőségével karöltve intézte egyháza ügyeit. Az anyagi kiadások fedezése is a várostanács gondja volt, bár ez még

---

* Hogy az első ref. egyház Túrkevéen mikor alakult, nem tudjuk, de Lampe: *Historiae Reformatae* c. munkájában azt állítja, hogy 1567-ben a túrkevei, vagy önálló egyház, vagy a túri egyház filiája volt. Ez pusztult el azután 1683-ban és alakul másodszor 1723-ban.

nagy gondot nem okozott, hiszen az adományok egészen a XIX. sz. közepéig fedezték a kiadásokat. (Adóra sem volt szükség). Pedig az iskolák fenntartása is sok költséggel járt. 1762-ben már van a reformátusoknak iskolájuk, 1775-ben pedig leányiskolát is állít fel a ref. egyház. A betelepülők legnagyobb részben a protestánsok számát növelik, bár a katolikusok száma is felgyarapszik. A reformátusok erős számemelkedése, amely a természetes szaporulathoz és a betelepedésből következett, — szükségessé tette 2 lelkipásztor választását, ami 1786-tól kezdve meg is történik.

De a katolikusok száma is állandóan nő annyira, hogy 1778-ban önálló egyházzá alakulhatnak és templomot is építhetnek. Anyakönyvvezetésük 1783-tól folyik. Lelkes táborki állandóan gyarapszik. 1854-ben már iskolájuk is van, melyben 11 fiú és 13 leány gyermek tanul. A katolikusok elemi iskolája azóta is erős támasza az alpműveltség elterjesztésének.

A kultúra fejlesztésére az egyházakon kívül a község is nagy gondot fordított, már a legrégibb időkben is, hiszen 1733-ban már fiú- és leány-tanodáról emlékezik meg a legrégibb tanácsjegyzőkönyv. 1762-ben egy iskolamester, két préceptor és kántor három iskolában tanított Túrkevéen. 1777-ben az iskoláztatás fontosságát bizonyítja a tj. alábbi megjegyzése, mely szerint amikor Szakács András ifj. Dina Györgynek fiát Istvánt „kezealávette“ (örökbefogadta) megfogadta, hogy a fiút becsületesen tartja és iskolába járattja.⁵⁵

A lélekszám emelkedésével az iskolák száma is növekszik. 1854-ben a helvét hitvallásúak iskolájában 9 tanító 425 fiú- és 348 leánygyermeket tanított. Ugyanakkor a római katolikusok alsó elemi tanodájában, mint már említettem 1 tanító vezetésével 11 fiú és 13 leány tanult.⁵⁶ A tanulók összes száma 1854-ben 797.

A lakosság foglalkozása. A lakosság foglalkozásában a redemptioutáni idők, később pedig az 1800-as évek végi iparosodás hozott nagyobb változást. Ez a változás először is az állattenyésztés és földművelés viszonyának megváltozásában jelentkezett. A régi idők szokásához híven Túrkevéen is az állattenyésztés volt a fő foglalkozási ág, még a redemptio után is, bár a kenyérmag megszerzése miatt jelentéktelen földművelést is űztek. 1715-ben 100 köből, 1720-ban 2064 köből megmunkált földről van tudomásunk.*

A szántókon kalászos termesztés volt a legnagyobb fokú, így a búza, tavaszi árpa, kapások közül a kukorica. Termeltek még kendert, lent (házi ipar), a konyhakertekben és a berettyói ártér arra alkalmas részein, — a tj. szerint még a beülte-

* 1725-ben csak az az évben megmunkált földet vették kimutatásba, 1720-ban már az ugarnak maradtot is. (L.: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában).

tett füzesek sorközeit is kihasználva —, dinnyét, káposztát és egyéb zöldségféléket. Később az utóbbiak termesztése a szőlőskertekben is meghonosodott.

Érdekesen alakult a szőlőtermesztés, melynek nyoma már az 1700-as évek elején is megtalálható. A legrégebb szőlőtelep, a Kabaihalom környékénél létesült, mely terület éppen szőlőtermeléséről kapta a „Kabai-szőlőskert“ elnevezést.

Eleinte a szőlőtermelés nagyon csekély haszonnal járt, mégis állandóan szaporodott a vincellérek száma. Amikor a kijelölt terület kevésnek bizonyult, a Túrkeddi földek hátait is befogták szőlőművelésre. (Azóta a határnak ez a része „Túrkeddi szőlőskert“ nevet visel, a kabai pedig „Vénkert“ elnevezést kapott). A vezetőség nem jó szemmel nézte a szőlővel való bibelődést. Mindenben gátolni igyekszik azt, de igyekezete hatástalan maradt.*

A művelődés fejlődésével a vezetőség felfogása is megváltozik és újabb és újabb területeket nyújtanak a szőlőművelés terjedésének. Így tesznek 1793-ban, amikor a Berettyóparttól nem messze mérnek 604x110 ölnyt, és a régi kert északi végénél 412 rovasos földet. A jelentkezők száma miatt, még ez is kevés lett és meghosszabbítják a Kabai-szőlőskertet a Vereshalomig. A szőlőskertek száma tehát megnövekedett. 1797-ben 3 kertben ú. m. a Kabai- (Vénkert), Túrkeddi- és a Malomzugi-szőlőskertben van szőlőművelés. A jóeredmény láttán a vezetőség abban igyekszik segítőkészet nyújtani a szőlősgazdáknak, hogy csőszök állításával gondoskodik a szőlőtermés megvédéséről, és egy köpincét épített, hol egy korcsmáros intézte a bor eladását. (Miután a község maga is bortermelő lett).⁵⁷

Nem volna teljes a földművelés képe, ha nem emlékeznénk meg a füzesekről és nádasokról. Mindkettőnek, de különösen a nádnak óriási jelentősége volt. Ez meglátszik abból is, hogy idővel a Berettyólaposon a különböző ereken és vízállásos területeken termelt nád kevésnek bizonyult. Már 1793-ban (kb. 400 ház) a havi tanácsulésen arról tárgyalnak, hogy a nádat csősszel őriztetni kell a lakosok közötti szétosztásig, nehogy a legelésző jószág kárt tegyen benne. (Minden darab marha után, mely a nádasba ment, 20—20 forint büntetést kellett fizetni). 1793-ban a nádasok területe 2256 kat. hold volt, az akkori határ 13-a. A fedési anyag változásával az 1800-as évek végén a nád vesztett jelentőségéből, de nem sokat, hiszen még ma is majdnem annyi a náddal fedett tetők száma Túrkevéen, mint a cserépé. A füzesek elterjedése már sokkal jelentéktel-

* 1780-ban, amikor a lakosok szőlőnek való területet kérnek, ezt a határozatot hozta a nemes tanács: „Mivel a község legelőmezeje feledtőbb szoros, meg a szőlőnek művelése a szántóvető lakosokat munkájuktól elvonván, minden haszon nélkül idejüket annak megművelésében töltenék el, szőlőföld nem adatik“. (Tj. III. k. 131. l.).

nebb volt, mint a nádé, csak a Berettyólapos kis részét ültette be vele a lakosság.

A határ kevésbé termékeny részein fekvő nagykiterjedésű rétek és legelők az állattartás céljait szolgálták. Segítőkezet nyújtott itt a Berettyófolyó, mely szinte minden évi kiöntéseivel megteremtette a külterjes állattartás legfontosabb tényezőjét a jó legelőt. Nyáron és télen az alluviális ártér fűtakarója, ősszel és tavasszal a háta pázsitja látta el a legelésző jószágállományt ennivalóval, a mi négy évszakú, és jellegzetes csapadékú területünkön. Csakis az ármentes pusztamező és a kiöntésekkel öntözött folyami ártér együttesen tudták biztosítani az állattartás alaptényezőjét. Mivel ez tájunk morfológiai és vízrajzi alkatánál fogva biztosítva volt, intenzív állattartás kifejlődéséhez vezetett.

Különösen a lótenyésztés volt nagyjelentőségű a régi időkben. A félszilaj ménes tavasztól-őszig a legelőn volt, de a gazdasági munkák elvégzésekor használatba fogták. Télre fedél alá került. A szilajménes télen-nyáron, egész évben a szabadban legelt. Őrzői voltak a szilajcsikósok.

A lótenyésztés mellett a szarvasmarhatenyésztés is fontos volt, de a juhtenyésztés talán még fontosabb. A túrkevei állattenyésztésre jellemző adatot közöl a tanácsjegyzőkönyv 1783-ból, amikor a pásztorok újraválasztásakor a következő pásztor-tisztségeket töltötték be: ökörcsordás, szilajménespásztor, kos-pásztor, felvégi tehéncsordás és nyugösménespásztor.⁵⁸ Tehát úgy a lótenyésztés, mint a juh- és szarvasmarha-tartás jelentős volt városunkban, csak a sertésenyésztés nem bírt nagy jelentőséggel. Bár a városnak kondájának is kellett lenni, csak arról nem emlékezik meg az évről a Tanácsjegyzőkönyv. 1790-ben azonban feljegyezték, hogy a Nagytanyai makkoserdőn sertést makkoltattak.

A legelőjóság eleséggel való ellátására azonban télire is kellett gondolni, ezért a legdúsabb fűvű legelőrészeket kaszálóknak jelölte ki a vezetőség. A kijelölt területről a megszbott időben vágták le a fűvet. Erről az ú. nevezett legelőosztásról így emlékeznek a tanácsjegyzőkönyvek: „Kabán a közönséges fű fel fog osztódni a holnap napon úgy, hogy mind a redemptió, mind a szolgálat tekintetbe jöjjön. Az illetén classifikáció tétetett, ú. mint az első classisban levőknek 50 öl szélességű, másodoknak 30 öl szélességű, harmadoknak 20 öl szélességű, negyedik classisban melybe befoglaltatnak a szekeres, földetlen emberek, 10 öl fog adódni. Végre a gyalogosok, kiknek szarvasmarhájuk van, 5 ölet kapnak“. A lakosság 4 tizedre volt osztva és meg volt szabva, hogy hol kezdődik az első, második, harmadik és negyedik tized.⁵⁹

A lakosság szaporodásával bővebb legelőterületről is gondoskodni kellett. Ezért igyekszik a község Ecseget és Pásztót minden évben kibérelni. A bérelt határrészek annyira nélkülözhetetlenek voltak, hogy ha a bérletet nem sikerült valame-

lyik évben megszerezni, a legeltetett jóságállományt csökkenteni kellett.⁶⁰

Az 1850. évi újabb tökeföldosztás szintén a legelők rovására történt. Ezt betetőzte az 1860. évi határfelosztás, amikor Nyomást, Kadárcsát, Türkeddet, Malomzugot, Farkaszugot, Kabának egy részét is felosztották.⁶¹ Legelőnek csak a város legközelebbi környéke maradt, meg a kiskunsági Pákát használták legeltetésre, és a bérelt Pásztót. Utóbbit 1873-ban meg is vették a kevierk. Az állattartás tehát nagyon szűk keretek közé szorult. A megszorodó lakosságot ugyanis a külterjes állattenyésztés nem bírta eltartani, azért kénytelenek a szántóföldeket állandóan szaporítani és az állattartást legelő nélkül megoldani. A lakosság szérűskertekbe való kiköltözése is ezt a célt szolgálta idővel s később e célból keletkeztek az állatszállások helyén épült tanyák. Ezekbe a tanyákba kiköltöztették az ólaskertekben elhelyezett jöszágot, majd a gazda tavasztól őszig kiköltözködött családjával a tanyára. Így indul meg az állattartás belterjedése, melynél már a legelők szántóföldi termelésre felhasználhatók. De a rétek és legelők egyrészét, nedves esztendőben elöntötte az áradás, s így a növénytermesztés nagy károkat szenvedett. A hajdan annyira kért folyókiöntésekért, nem imádkozott már a nép. Felvetődik a gondolat, nem lehetne-e a rakoncátlan Berettyó áradásait megakadályozni. A folyószabályozás kérdése mindjobban előtérbe nyomul. S rövidesen rá a kérdés megoldásához is hozzákezdenek.

A Berettyó-szabályozás kérdését Huszár Mátyás vetette fel 1823-ban, de a munkálatokat csak 1853-ban kezdték meg Bodoky főmérnök tervei alapján.⁶² Az 1865-ben kiásott bakonszeg-szeghalmi csatornán a Sárrét vizét a Sebeskörösbe vezették le. Így a Berettyó régi medre, Bucsapusztától kezdve, csak a Hortobágy vizének befogadására szolgált. A Hortobágy főcsatornának a Hármasköröstől a Mezőtúr—szajoli vonalig terjedő szakaszát már az 1878-ban alakult Hortobágy-Berettyóvidéki társulat szabályozta 1881—83-ban. 1886—1890-es években szabályozták a Mezőtúr—borzi, 1890—95-ben a Borz—ágotai szakaszt.⁶³

A csatorna torkolatára zsilipet építettek. A városalatt kanyargó Berettyómeder vizeinek a csatornába való áttemelésére később a város határában szivattyútelep létesült.

A laposabb területekről a vadvizet ásott csatornákon át a Holt-Berettyóba vezették. (Sajnos a zsilipek amortizációja folytán 1941 tavaszán a gyümölcsösökbe, a megduzzadt holtmederből betört a víz és sok kárt tett).

A Berettyó szabályozása és vadvizlevezető csatornázás nagymértékben átalakította a táj földrajzi képét. Nem mossa már a város belterületét a kanyargó Berettyó. A városházamelléti berettyói átjáró is elvesztette jelentőségét, mert csak az állandóan szűkülő, töltődő holtmeder átjáróját képezi. (A

mai átjáró betonhíd a várostól néhány km-re vezet át a Hortobágy—Berettyó csatornán Gyoma felé). A vizállásos területek nádasának legnagyobb része is eltűnt, helyét szántók foglalták el. A szántók megszorodtak tehát, de ezzel arányosan a szikesek is előtérbe nyomultak. A kaszálók és legelők is eltűntek, ménesükkel, gulyájukkal együtt, csak az Ecsegi pusztán maradt még egy kevés a régi világból, de onnan is hiányzik ma már a fehérszörű magyargulya, a legeltető állattenyésztés egyetlen bevált igazi fajtája.

A város ugyan tart fenn ma is közöslegelőt, hová a csordát minden reggel kihajtják, de a szétszórt tanyákon lakó gazdáknál már tipikus istállózó állattenyésztés folyik.

Az iparosodás 1715 óta nagyon nehezen fejlődik. 1715-ben, sőt még 1720-ban kimutatott taxás szabados között sem volt iparos. Az iparosok letelepedése és az iparral való foglalkozás csak a lélekszám erőteljes megnövekedése után következett be. A XVIII. sz. iparára a tanácsjegyzőkönyvek adnak tájékoztatást. 1782-ből már vargákról, asztalosokról, csizmadiákról, takácsokról van említés téve. Egy-egy szakmában csak egy-két önálló iparosról van szó, kik néhány segédet is foglalkoztatnak. Ha a helyi iparosok nem tudták elvégezni a munkát, vándoriparosok letelepedését is megengedi a vezetőség. Ha a helybeli iparosok elegendők a munka elvégzésére, akkor nem enged idegeneknek munkavállalást. Így pl. 1788-ban egy karcagi szíjgyártó kér letelepedést. A sok munkára való tekintettel a vezetőség engedélyt ad, de azzal a kikötéssel, hogy dolgavégeztével tovább kell mennie. 1789-ben meg egy takácsmesterséget űző vándorlólegény kér bebocsátást, de a vezetőség visszautasítja, mivel a helybeli takácsmester két segéddel a helybeli munkálatokat el tudja végezni. A több, mint 4000 lakosú város vászon szükségletét 1 takácsmester 2 segéddel jól el tudja látni, valószínűen a házi szövés-fonás virágzó korát érte.

Timárt 1788-ban említ először a tanácsjegyzőkönyv és u. ez évben kőművesekről is van feljegyzésünk, kik a helység kútjainak megépítésére hívtak Túrkevére. A lakóházak építését mindenki maga végzi, csak a gazdagabbak házat és a fontosabb épületek építését végzik mesteremberek, ezért nincs a községben kőművesmester. A lakóházak falanyaga vályog, vagy sár, csak a helység boltját építették még ebben az időben téglából. A kőkérmény készítéséhez is téglá kellett, melyet Kisújszállásról hozatott a község 1766-ban. Túrkevéen sokáig nem is volt téglakészítő mester. A nagyobb téglaszükséglet miatt később tégláégető készül Túrkevéen is, melyet az 1783-as József császári térkép már fel is tüntet, de még 1790-ben is Kisújszállásról hívatja át a vezetőség Nagy János téglavetőt. téglát készíteni. Rá 3 évre azonban már a helybeli M. Nagy I., Fábíán András és Kajtár A. a téglakészítésre magokat ajánlják.

A következő fél évszázad az iparosodás terén lassú fejlőd-

dést hozott. Különböző céhek alakulásával igyekeznek az ipart felkarolni. Legelőször az ács-, kőműves-, asztalos-, kerékgyártó- és pincérmesterek kapnak céglevelet 1817. febr. 27.-én. Majd a szücs-szabó és lakatosok szakosztálya nyert céglevelet 1820 márc. 18-án.⁶⁴ A céglevélben fel van sorolva 5 szücs, 6 szabó és 12 lakatos-mester. 1852-ben 11 szabót, 41 szücsöt, 5 lakatost említene a szücs-szabó-lakatos cég keretében. 1854-ben 58 csizmadia, 34 szücs, 1 kőműves, 4 lakatos, 12 kovács, 6 szabó, 5 kerékgyártó, 11 molnár és 1 ácsiparost jegyez fel ifj. Palugyai I. kimutatása.⁶⁵

Az iparhoz kapcsolódik, de nem igazi gyáriparjelleggel bír az akkori malomipar. A már előzőekben ismertetett vizimalom Túrkedd elpusztulása után kerül Túrkeve birtokába. Jelentősége a szárazmalmok korában is megmarad, melyekről már 1767-ben találtunk feljegyzést.* Ettől kezdve a szárazmalmok száma gyorsan szaporodott. 1774-ben már 4 van feltüntetve a tűzvész térképen. Az 1783-as József császárin már 7. A vizimalom élete, az árvízveszedelemelleni védekezés gondolatának felvetődésével megpecsételődött, megszűnése 1840—50 évek közé tehető.⁶⁶

A malmok mikénti alakulására közvetlen adatunk nincs, de az 1854-ből feltüntetett 11 molnár, a szárazmalmok számának erős megszorodására enged következtetni.

A KIBONTAKOZÓ VASUTHÁLÓZAT TÁJALAKÍTÓ JELENTŐSÉGE.

Amint már láttuk 1869-ben Túrkevének volt a legjobb szaporodási aránya, sőt az 1860—80-as években is Túrkeve vezet. 1890-ben Szolnokon már majdnem háromszoros szaporulat mutatkozik, de Mezőtúr szaporodása is felülmúlja a Túrkeviét. A következő évtizedben is hasonló viszony van, a 3 város szaporodásában, sőt a Szolnoké négyszerese a Túrkeviének.

	1869—80		1880—90		1890—1900	
Mezőtúr	766	4'80/o	2544	11'990/o	1626	6'830/o
Szolnok	1303	8'20/o	3598	20'970/o	4631	22'320/o
Túrkeve	1073	9'70/o	1050	8'710/o	705	5'370/o

1880—90 között azonban nagy változás következett be a 3 város egymáshoz viszonyított lélekszámszaporulatában. Ezt

---

* 1767 júl. 15.-én „admoneáltatott a vizimolnár András, hogy őr-
lősök búzáját ki ne darálja, különben ami kárt fog tenni, ha kidarálja
a búzát, magáéból fog kifizetődni a kár s ha ki lágy búzát akar őrteni
tartóztatna meg és hozzon mutatót. itten fog a szárazmalmon megpró-
báltatni“. T. jegyzőkönyv II. k.

a mélyreható lélekszám változást erősen kiemeli az a tény, hogy míg 1869—1880 között a félszer nagyobb Szolnokon csak 220-al volt nagyobb szaporulat mint Túrkevéen, 1880—90 között már a Szolnoké ötszöröse — százalékarányban háromszorosa — volt. (Ugyanígy a majdnem kétszer akkora Mezőtúrnál az 1880-as években még abszolút értelemben is kevesebb szaporulat volt, mint Túrkevéen, egy évtizedre rá viszont Mezőtúr szaporodása %-ban 3-szoros, amúgy 2.5-szeres volt).

Ennek a Túrkevére nézve szomorú elmaradásnak mélyreható okai voltak. Túrkevéen ugyanis a határ erősen benépesült lett az 1880-as évek végére. Siettette ezt a folyamatot a nagymérvű bevándorlás is. (1900-ban Túrkevéen a népsűrűség km²-ként 75.4, Mezőtúron csak 61.5). A határ erős benépesültsége miatt a meglévő keretek képtelenek voltak rendes szaporodást megengedni. Újabb telepítőerőknek kellett volna fellépni, hogy ez biztosítsa. Ez azonban városunk életében nem következett be, míg a másik 2 város szerencsésebb fekvése folytán igen.

Mezőtúrnál ugyanis az 1880-as évek közepétől egy új telepítőerő kezdi éreztetni hatását, a vasút. Rajta keresztül építették ki a Budapest—Szolnok—aradi fővasútvonalat, miáltal bekapcsolódott az országos vasútforgalomba s így hatalmas fejlesztő energiáival gazdagodott. Nemcsak a rajta átmenő forgalom elnyerése volt nagyjelentőségű, hanem az, hogy állatainak, termelvényeinek értékesítését, a környező városokkal és Budapesttel való összeköttetése jobban biztosíthatta. Az erősebb iparosodás alapjait is a vasút rakja le, bár ez az előny Mezőtúr életében egészen a legújabb időkig nem volt érezhető.

Még szerencsésebb helyzetbe jutott a tiszai átjárót őrző Szolnok városa, mely a kialakuló vasúthálózatban csomóponttá lett. (1857-ben Debrecennel, 1859-ben Araddal s majd Hatvan-nal nyer vasúti összeköttetést.⁶⁷) Mint megyeszékhely is előnyösebb helyzetbe került. A vasúti összeköttetése iparának alapját teremti meg, amit Szolnok ki is használ, nem úgy, mint Mezőtúr.

Túrkeve a kialakuló vasút mostoha gyermeke lett, csak 1885-ben jut vasúthoz, amikor saját költségén összeköttetést létesít Mezőtúrral.⁶⁸ Saját költségén épített vasútjának azonban végállomása maradt, mert a kisújszállási összeköttetést a mai napig sem tudta kiharcolni. Ipara nem fejlődhetett, a benépesült határ csak nagyon lecsökkent számemelkedést birt el, mezőgazdálkodásának belterjedése viszont nagyon lassan haladt, így nagygyájlódásának minden lehetősége elveszett. Már az 1869—80 évek közötti kitűnő szaporodását is — a már sokkal előnyösebb helyzetben lévő Szolnok és Mezőtúr mellett — határának 1874. évi bővülése biztosította. 1874-ben kapcsolták területéhez az 5111 kat. holdú Pusztatúrpásztót.⁶⁹ Innen érthető, hogy az 1880-as szaporulati arányon még nem érezhető Szolnok és Mezőtúr vasúthálózatának előnye, ami 1880 után mind-

inkább kidomborodik. Szolnok életében ez különösen az ipar fejlődésében és felvirágzásában mutatkozik, Mezőtúron pedig a továbbra is jelentkező, sőt kissé fokozódó lélekszámemelkedésben.

A MAI VÁROS.

Külső képe. A város mai képén hűen visszatükröződik a szorosabban vett 200 éves mult és a lakosság főfoglalkozása, továbbá egész mentalitása.

A zeg-zugos utcahálózatra véggel néző házak, nagy telkekkel hű kifejezői a lakosság foglalkozásának és a belterület két évszázados alakulásának. Túrkevét mezőgazda nép lakja, akiknek szükséges a háznál, az udvar végében, egy kis szérűskert az állattakarmány, esetleg csak a téli tüzelő elhelyezésére. Konyhakertre is szükségük van, ahol megterem a legszükségesebb saláta, zöldség, hagyma s más konyhakerti növény. A gazda nép csak így érzi jól magát, ha van telek a háza körül, mely az ő igazi birodalma. A ház maga nem a leglényegesebb. Az utcára véggel építi s végét deszka, lécz, vagy drótkerítéssei köti össze az utca mentén a másik házvéggel. Inkább csak a város külsőbb részei mutatnak ilyen falusias beépítést. A város belsejében a lakóházak nagy része az utca frontjára épült ugyan, de a házak nincsenek véggel összeépítve, tehát a hézagos építés uralkodik. Csak itt, ott találunk szabadonálló beépítést.

Túrkevének igazi városi magja nincs s megfelelő városrendezés, — jobban mondva erőteljesebb szaporodás — nélkül nem is keletkezhet. Pedig a lakosság kényelme is megkövetelne intenzivebb városiasodást. Habár a lakosság e miatt nem panaszkodik, sőt az idegent büszkén világosítja fel arról, hogy nincs e téren semmi panasz, hiszen nagy haladás történt e téren a legutóbbi évtizedben. De ha kívánná is a lakosság a városiasítást, a jelen körülmények között nem sokat tehetne, mert nagyok a telkek s így sok teher esne egy személyre közművesítés esetén. Különösen a főutcák járdátlan oldalán kevés és nagykiterjedésű a háztelkek területe. A járdás oldalon van bizonyos egészszéges telekaprózódás, az üzlettel bíró iparos és kereskedő elem központba tömörülő törekvése miatt. Mivel a kereskedők üzletet csak járdás oldalon nyitnak a belvárosban, a járdás oldalon tehát normális fejlődés mutatkozik. A mezőgazda népnél azonban — a lélekszámának erős pangása miatt — nincsen telekaprózódás, s nincsen a város belsejében ezekenél lakóházépítés sem. A kevés iparos és kereskedő elemtől eltekintve jóformán senki sem épít új házat a város szívében. Minek is építene? Neki jól megfelel a régi ház is, családja viszont alig van. Az egyetlen fiú, ha meg is nősül, ugyanabban a lakásban marad, vagy kiköltözik a tanyára. A férjhezmenő leány pedig eltér a fiú otthonában is. A mezőgazda lakos másnak

telket nem igen ad el, mert arra nincsen rászorulva s így marad minden a régiiben. (Példa erre, hogy 1939 óta 4 ház épült a belvárosban, melyek közül 1 patika, 2 kereskedői lakás üzlethelyiséggel s csak 1 lakás volt gazdacsaládé. Ugyancsak ez idő alatt egyetlen házat alakítottak át modern lakássá és üzlethelyiséggé — a Deák Ferenc-utca és Horthy Miklós-utca sarkán — s az is egy kereskedő tulajdona. Tehát a kevés módosabb intelligencián kívül, csakis az iparosok és kereskedők építtettek új lakást, vagy alakíttatnak át régit modern lakássá).

A lakások alakját és beosztását a kialakult építési stílus szabja meg, különösen a falusias beépítésű házak nagyon egyformák. Ezeknél ugyanis az udvar felé néző elejük egyszerre oszlopos előcsarnokkal van ellátva, ahonnan a konyhaajtó nyílik, melyen keresztül az utcafelől végben levő szobába lehet jutni. A ház másik végében egy kamra van, mely egy ablakkal néz az udvarra. (Sokszor az idősebb házaspár itt húzódik meg, ezt rendezik be nekik a fiatalok lakószobának). A szegényebb családok tornácoszlopai fából vannak, a jobbmódúaké pedig téglából rakott s négyszögletes v. kerek kiképzésű.

Az ősi, jómódú redemptor családok lakóháza is hasonló ezekhez, legalább is a folyosó kiképzése, de az ilyen lakások magasföldszint jellegűek, mivel 4—5 lépcsőn kell felmenni. A folyosó színes kockakővel van kirakva és a fal mintás. Mivel ezek a lakások az utca hosszában épültek, beépítésük házagos típusú s nem folusias. (Lásd Túrkevén a Szöllősi és Mihályi házakat). Mivel a ház magas és a tető lenyúló eresze nem takarja el az oszlopos folyosó felső részét — amely mintásra festett — kedves külsejűnek találjuk az ilyen típusú lakóházakat.

Az aránylag magas falú szobák levegőellátottsága, az apró ablakok ellenére is (szegényeknél) megfelelő volna, ha a nagyobb magasság nem tenné nehezebben fűthetővé, az építési anyaguknál fogva amúgy is hideg lakásokat.

Ilyen a túrkevei lakóházak nagyobb százaléka, melyek közé, különösen a forgalmasabb utcákon belevegyül egy-egy iparos, kereskedő, vagy módosabb egyén modernebb lakóháza. Ezek a lakások már nem véggel néznek az utcára, hanem modern ablakokkal (csak nagyon kevésnél), esetleg üzlethelyiséggel ellátva, az utca hosszában épült, tehát házagos beépítésű. Sok közöttük a sarkot elfoglaló fordított ház, vagy 2 utcára néző sarokház. Csak itt-ott van szabadonálló lakóház, mely az utca frontjától kissé beljebb épült villaszerűen, s ezek szintén magasföldszintesek. (Legszebb közülük a hajduk háza, mely a Gajzágó család tulajdona, vagy például az Attila-utca végével szemben épült villaszerű épület a Zrínyi-utca 16. szám alatt, mely a Debreczeni család tulajdona).

A lakások szinte sehol sem túlszűfoltak, mert legtöbb házban csak egy család lakik, de a szobák száma a sok gyermekű, szegény családoknál kevés. Az egészségügyi kíváncsnak sem

tesznek eleget, mert a lakások földesek. Hidegebb teleken hamar elfogy a szegényebbeknél a téli tüzelő s csak addig van tűz a konyhában, míg a háziasszony megfőzi az ebédet. Ebben a hideg lakásban mezítláb szaladgál a 4—5 éves gyermek is, amint én azt 1941 tavaszán a népszámlálás alkalmával tapasztaltam. A szobákat februárban már nemigen fűtik, mert hosszú teleken, a rossz búzatermés miatt elfogy a kemence fűtésére szolgáló szalma, vagy leveles tengeri szár, esetleg ízik.

A lakásokat petroleummal világítják, újabban erősen terjed a villannyal való világítás is. 820 házban van villanyvilágítás. A lakosság kényelmét szolgálja a 100 házba szerelt vízvezeték is. E téren nem sok a kívánni való. Neműgy az utcák burkoltsága és a csatornázás, szennyvízvezetés terén. Túrkevének ugyanis nincs egyetlen utcája sem, melynek mindkét oldala burkolva volna. De még olyan sincs, ahol az egyik oldalon betonjárda s a másik oldalon legalább téglajárda volna. Még a biharmegyei Sarkad község is (13.000 lakossal) Túrkeve előtt áll, pedig még városi rangra sem emelkedett. Orosházával összevetni — pedig az is csak község — Túrkevére nézve még hátrányosabb.

Betonirozás csak a legújabb időktől terjed, de még ma sincs 140 cm-nél szélesebb betonjárdája, s a betonnak a háztövéig való kiépítettsége is igen ritka. Legtöbb utcájában csak keskeny bazaltkocka, vagy téglajárda van kb. 22 km-t kitevően. A bazalttal fedett gyalogjárók alig 1 métereseek, a téglajárdáknál a 60 cm-nél keskenyebb is igen gyakori. A szennyvíz levezetésére nyílt csatorna szolgál. Különben a falusiasság mellett az utcák külső képe, elég csinos, mert 118 utcája fásítva van, 1—1 eper- és juharfával, a többi akácfával.

Az utcák forgalma különböző, de a Kossuth-utca legtöbb üzletével a mai korban is mutatja az ősi elhivatottságot. A Széchenyi-utca már kevesebb üzlettel bír. A többi utcában meg csak itt-ott, szétszórta található egy-egy pék, hentes vagy szatócsbolt. Elég sok üzlet van még a Petőfi-téren, mely a város egyetlen kövezett és félig parkirozott tere. (Itt állították fel 1941-ben az országzászlót és a körülötte lévő térrészetet parkirozták).

A Petőfi-tér környékén, szorosabban azt körülzárólag van Túrkeve fontos középületeinek egyrészze, a nagy református templom, emeletes elemi iskola, városháza, úri kaszinó és a város egyetlen egészségügyi intézménye; az egészségház. (Ennek Mátyás király- és Széchenyi-utcák felőli kertje parkirozott s így egyetlen Túrkevének a maga nemében).

A legörvendetesebb fejlődés 1900 óta a falanyag és tetőzet alakulásában történt, mert a téglafalú ház majdnem megkét-szereződött 41 év alatt.

A lakóházak alakulása Túrkevéen a mult század közepe óta.

1854	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
1786	2336	2527	2773	3176	3242	3595	3520	3948

Különösen nagy a fejlődés a házak fedési anyagában, mert 30 év alatt 14.30%-ról, 45.70%-ra emelkedett, 1941-ben pedig már utolérte a cserepesek száma a náddal fedetteket.

A kerületeket véve tekintetbe, legtöbb a cseréptetők száma az I. és VI. kerületben, téglalapon. Az új telepeken építettek ugyan majdnem mind cserép, de a fal vályog, mivel szegényebb családok iakják.

Falanyag és tetőzet alakulása 1900-tól.

Év	Kő vagy tégl	Kő v téglalap vályog v sár	Vályog vagy sár	Fa v más	Összesen	Cserép pala vagy bádóg	Zsindely vagy fa	Nád vagy zsúp	Összesen
1900	49 1.5%	135 4.2%	2991 95.2%	1	3176	456 14.3	431 13.7%	2289 72.1%	3176
1910	55 1.6%	291 8.6%	2895 85.9%	1	3242	—	—	—	—
1920	65 1.8%	493 13.7%	3034 84.4%	3	3595	—	—	—	—
1930	74 2.1%	491 13.5%	2946 83.7%	9	3520	1611 45.7	86 2.5%	1823 51.8%	3520

Igazi városi mag Túrkevéen nincsen, de a vázolt körülmények között nem is fejlődhet. Emellett bizonyít a mérnöki hivatal által készített tervezet is, mely az 1937. évi VI. t. c. alapján lefekteti a vezetőség városiasítási terveit. A közölt számítási adatok szerint, a jelen átlagos szaporodás mellett, még 60 évig elég lenne a mai belterület.

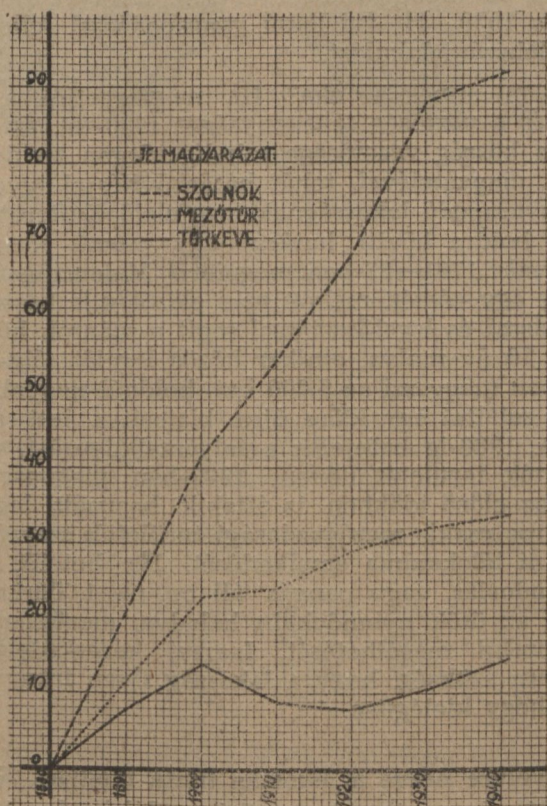
A város vezetőségének mindenesetre, még a mai viszonyok között is meg kellene akadályozni, hogy a város szélén nyitott új városnegyedekben építsen a lakosság, mert ez még jobban megnöveli a belterületet. Márpedig minél nagyobb a belterület, azaz minél kevesebb személy viseli aránylag nagy területen a közművek terheit, annál kevesebb ember fogja vállalni a közművek építésével járó nagyobb teherviselést.

A város vezetőségének azt is meg kellene valósítani, hogy a Túrkevére helyezett tanárok katonai és rendőr tisztviselők, áll. tanítók, malomellenőrök stb. megfelelő lakáshoz juthassanak s ne albérlésben kelljen lakniok. Feltétlenül célravezető volna Túrkevéen emeletes bérház építése, mely a jelzett lakáshiányon egyedül megfelelő módon segítene és a városiasítást is előmozdítaná amellet, hogy a város belefektetett tőkét is megtalálna benne.

A lélekszám érdekesen alakult az 1880-as évek végétől. Hogy a XIX. század közepén milyen nagy eltolódás történt és mi volt ennek az oka, már az előbbi fejezetben rámutattam.

Jól szemlélteti az 1880-tól kezdődő lélekszámalakulást az alábbi diagram. 1880-ig — Mezőtúr 1869-től kezdődő nekilendülésétől eltekintve — majdnem párhuzamosan halad a 3 város lélekszám emelkedése. 1880-tól 90-ig Mezőtúr szaporulata nagyobb arányú, mint Túrkevéé, Szolnokon még nagyobb a szaporodás. Szolnok számalakulását erősen kiemeli az a tény, hogy 1900-ban már ugyanannyi lakosa van, mint Mezőtúrnak, s azóta is sokkal jobb a szaporodás aránya a mai napig. Nem így Túrkevéen, ahol 1900 után fogyás észlelhető s így az 1910 utáni lassú szaporodással, az 1900-as állapotot csak 1941-ben érte el.

A lélekszám emelkedése és fogyása % -okban
1880—1941 között:

Számokban is bemutatva a 3 város számalakulását, az alábbi táblázatban szemlélhetjük.

A lélekszám alakulása abszolút számokban 1830—1941 között:

Hely	1830	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Mezőtúr	15811	18040	20447	21213	23757	25383	25835	26911	27647	28181
Szolnok	11720	13936	15847	17150	20748	25379	28778	32539	38764	42008
Túrkeve	8472	9819	10969	12042	13092	13797	13097	12973	13320	13797

Türkeven 1900 és 1910 között a benépesült határ, kívándorláshoz vezetett. (700 fogyás tapasztalható). A világháborúban elesettek is apasztják a lakosságot, de a kivándorlás megszűnt, s így a lélekszám fogyása kisebbmértékűvé vált.

Tényleges szaporodás számokban és %-ban kifejezve:

	1880-1890	1890-1900	1900-1910	1910-1920	1920-1930	1930-1941
Mezőtúr	2544 11·99%	1626 6·83%	452 1·78%	1076 4·16%	736 2·73%	534 1·93%
Szolnok	3598 20·97%	4631 22·32%	3399 13·39%	3761 13·03%	6225 19·13%	3244 8·36%
Türkeve	1050 8·71%	705 5·37%	-700 -5·07%	-124 -0·94%	347 2·67%	477 3·58%

Türkeven 1900 óta semmi szaporulat nincs, 1900-ban is annyi volt a lélekszám, mint 1941-ben. Csak az 1910—20. évi fogzással és 1930—41. évi lassú gyarapodással jellemezhetjük a 41 évi lélekszámalakulást.

Vajjon mi ennek az oka? Ha megfigyeljük a lélekszám alakulását és a vezetés tevékenységét 1720-tól, azt tapasztaljuk, hogy a község vezetősége mindig idegen területek megszerzésével, megvételével, tehát határbővítéssel igyekszik biztosítani a gyarapodó lakosságnak megfelelő életteret. 1745-ben 28.000 kat. holdra bővíti határát egy csomó idegen terület megváltásával. 1761—67-ben megszerzi Malomzugot, a csudaballai határ egy részét, melyet már előzőleg is használt. 1850-ben tagosítással és legelőosztással segít a szántók hiányán. Ezt megismétli 10 év múlva, amikor közös legelőt alig-alig hagynak. 1874-ben megveszi az 5.000 kat. holdnál nagyobb területű Túr pásztót, miáltal egy időre újra biztosítva lett a lakosság szaporodása. 1900-ig befejezik a folyószabályozást, mely szintén a szántók területét növeli. 1927-ben megveszi Ecseget, mely már az előző időkben is általuk használt legelőterület. Tehát a város csakis mezőgazdasági területek megszerzésével tudja biztosítani lélekszáma emelkedését. Ha betelik a meglévő keret, kivándorlás, vagy pangás áll be, mert Türkeve lakossága csakis az ősök nyomdokain haladva, mezőgazdálkodással tudja elképzelni megélhetését. Iparra, kereskedelemre csak annyiban van szükség, hogy a lakosság ilyen irányú szükségletét úgy-ahogy kielégítse.

Anyanyelvre nézve a lakosság tiszta magyar. Néhány német, tót, oláh és egyéb idegenajkú a lélekszám 1%-át sem éri el.

Vallásilag túlnyomórészt protestáns — református —, de nem olyan arányban, mint 70 évvel ezelőtt (1869-ben), amikor a lakosság 94·6%-a református volt. A reformátusok szaporodási aránya jóval alul maradt a katolikusokénál, mert 1900-ban 90·5%-ot, 1930-ban csak 83·3%-ot mutatott. Ezzel

VALLÁSFELEKEZETI MEGOSZLÁS.

1869

1930

JELMAGYARAZAT:

REFORMÁTUS,
 RÓM. KATOLIKUS,
 EGYÉB.

szemben a katolikusok $\%$ -a az 1869-es 3% -ról 10% -ra emelkedett. Amíg tehát 1869—1900 között a reformátusok számemelkedése alatta maradt az összes lélekszám szaporodásának (20.3% -kal szemben a lélekszám 25.7% -ot gyarapodott), addig a római katolikusok lélekszámszaporodása túlhaladta azt (149.2% , tehát majdnem 6-szoros). Ugyanezen időben a másvallásúak közül csak az izraeliták szaporodása érdemel említést, mely a lélekszám szaporodásának 3-szorosa volt: 75.1% .

Túrkeve vallásfelekezeteinek $\%$ -os számalakulása 1869-től 1930-ig:

	r. kat.	gör. kat.	református	ág. h. ev.	gör. kel.	egyéb	izr.
1869	3.3%	0.1%	94.6%	0.1%	0.1%	—	1.8%
1900	6.4%	0.1%	90.5%	0.4%	0.0%	—	2.5%
1930	10.0%	0.1%	87.3%	0.6%	—	0.3%	1.7%

Számokban is bemutatva, Túrkevéen ilyen volt a vallásfelekezetek megoszlása.

	r. kat.	gör. kat.	ref.	ág. h. ev.	gör. kel.	izr.	egyéb	összesen
1869*	361	10	10375	18	12	193	—	10969
1900	877	16	12485	60	3	338	18	13797
1930	1338	24	11630	91	—	220	17	13320

* Az 1869 évi csak polgári népesség.

A reformátusok nagy számbeli fölényüket megtartották ugyan, de számuk 1900 óta csökkent, ezzel szemben a róm. kat. száma 1900 óta majdnem megkétszereződött.

A különböző vallásfelekezetek elhelyezkedésére nincs fontos megjegyezni való, csak a zsidók mutatnak egyoldalú elhelyezkedést, mert csak a belterületen laknak, ami foglalkozásukból érthető is. Üzleteik nagyrésze a város központjában van a külterületen és újabban keletkezett városrészekben közülük egyetlen egy lélek sem lakik. Ezekben a szegényebb negyedekben lévő kiskereskedők és szatócsok, mind a magyarok sorából kerülnek ki.

A vallási megoszlással kapcsolatosan fontos megállapításként kijelenthetjük, hogy a nagyszámú reformátusok szaporodási aránya alatta marad a lélekszám amúgy is lassú emelkedésének, a katolikusoké viszont azt jóval túlhaladja.

A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSA. Már Túrkeve legújabb lélekszámalakulásával kapcsolatban megemlítettem, hogy a város nemfejlődésének nagy részben a helytelen foglalkozási megoszlás az oka. Túl sok ember akar mezőgazdaságból élni, viszont nagyon kevés az iparból, kereskedelemből és közlekedésből élők százalékaránya. Ha a foglalkozási viszony szempontjából vesszük vizsgálat alá s összehasonlítjuk más városokkal, érdekes eredményhez jutunk. E célból néhány városról táblázatot készítettem.

H E L Y	Jelenlevő népesség 1930-ban	Az összlakosságból östermeléssel foglalk.			Népsűrűség négyzetkilométerenként	Négyzetkilométerenkénti östermelésből él.
		kereső	eltartott	Az összlakosság % ában!		
Szeged	135071	23543	25677	36'4	165'5	60'3
Dabrecen	117275	10951	14886	22'0	122'6	26'9
Hódmezővásárhely	60342	17893	17745	59'0	79'3	46'7
Győr	50881	853	953	3'5	934'3	32'7
Békéscsaba	49374	9628	11411	42'6	166'9	71'0
Szolnok	38764	2364	3248	14'4	256'8	36'9
Mezőtúr	27647	7316	8073	55'6	67'4	37'4
Szarvas	25561	8125	8920	66'6	98'4	65'5
Gyula	25241	4307	4900	36'4	133'3	48'5
Orosháza	24926	5443	6470	47'7	212'8	101'5
Karcag	24248	6783	8164	61'6	62'7	38'6
Kisújszállás	14532	3922	4919	60'8	70'9	43'1
Túrkeve	13320	4334	5169	71'3	72'8	51'9
Sárad	15233	3425	4312	63'2	95'0	60'0

Ami Túrkeve esetében a legszembetűnőbb az, hogy ipar-kereskedelem-közlekedésből csak 16.8% lakos él. A csonkama-gyarországi városok közül Túrkeve áll iparforgalom szempont-

jából a legutolsó helyen. Ez magában még nem sokat jelent. Hiszen ha van elég mezőgazdasági terület és jó a terület, valamint megfelelő a lakosság mezőgazdasági kultúrája, egy szóval ha a normális lélekszám szaporodásnak csupán mezőgazdasági foglalkozással is megfelelő életteret képes a lakosság teremteni, úgy — alföldi városról lévén szó, távol az ipari nyersanyagoktól — nem is életszükséglet a nagyobb mérvű iparosodás. Sajnos Túrkeve nincs ezen boldog mezővárosok sorában, legalábbis a lélekszám 1900 óta történt változása nem enged erre következtetni. Túrkeve lakossága igaz ugyan, hogy mezőgazdaságból akar élni, anélkül, hogy annak feltételeit megtalálná területén. Erre mutat az 1 km²-en mezőgazdaságból élők nagy száma is. Amíg ugyanis Győrben csak 22.7 lélek, Karcagon 16.8 lélek, Szolnokon 36.9 lélek, Mezőtúron 37.4 lélek, Kisújszálláson 43.1 lélek és Gyulán 48.5 lélek él mezőgazdaságból 1 km²-nyi területen, addig Túrkevéen 51.9 ember akar ugyanakkora területen kenyérhez jutni. Ez ugyan csak nyers szám, melyet sok körülmény befolyásol, de ez is összehasonlításra ad alkalmat. Ha abszolút értéket akarunk az ilyen összehasonlításból nyerni, akkor a befolyásoló körülményeket is számításba kell vennünk. Ilyenek az illető mezőgazdasági terület milyensége (mezőgazdasági termelésre való alkalmassága), a termelvények minemősége, értékesítési lehetőség és a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság szakműveltsége. Különösen a talaj jó és rossz volta és a hozzáértés a legdöntőbb tényező hasonló népsűrűségű területeket véve tekintetbe, melyeken ugyanannyi a mezőgazdaságból élők száma. Ezeknek a befolyásoló körülményeknek eredménye azután az, hogy míg Túrkevéen a rossz minőségű termőterület 51.9 lelket sem képes eltartani, addig Orosházán — ahol a jó talaj, megfelelő szakértelemmel párosul — még 101.5 léleknek is kenyeret ad, anélkül, hogy ez a népsűrűség kívándorlást vonna maga után.

A közölt adatok az 1930-as esztendőre vonatkoznak. Azóta Túrkevéen annyi változás történt; hogy Ecseget is bevonhatjuk számításunkba, mely a 930-asból még hiányzik. Így a határ, az ecsegi legelőrésszel együtt 35.866 kat. hold (206.4 km²) s így 1 km²-en 1941-ben 66.8 lélek élt.

Mezőgazdálkodás. Földművelés. A folyószabályozással és ármentesítéssel átalakított határon, nagyobb kiterjedést értek el a szántók, összeszűkültek a legelők s a fejletlen istállózó állattenyésztés szemben főfoglalkozási ággá lett a földművelés. A művelés foka azonban még az 1900-as évek elején is nagyon alacsony. A bevetett terület több mint felében búza termett és szemes tengeri. A többi terményekre csak a bevetett terület 9 százaléka jutott. Az alábbi táblázatban Túrkeve 1908 évi termelési táblázatát hasonlítottam össze Gyuláéval, melynek területe csak 1100 kat. holddal volt nagyobb.

*Mezőgazdasági terményekkel bevetett és learatott terület.
1908.*

	összes terület	őszi búza	őszi rozs	tavaszi árpa	zab	szemes tengeri	takarm. burgonya	fak. répa	bükköny takarmánynak	lőhere takarmánynak	lucerna takarmánynak
	K a t a s z t e r i h o l d a k b a n										
Gyula	23838	11600	30	1080	20	9000	110	80	360	500	40
Túrkeve	23800	13250	100	850	550	7850	15	400	170	10	50

A statisztika bizonyítja, hogy Gyulán egészségesebb termelés folyt 1908-ban, mint Túrkevéen, mert az istállózó állattenyésztést segítő takarmánynövények termesztése, sokkal nagyobb fokú volt. (Háromszor akkora területen termeltek takarmánynövényt Gyulán, mint Túrkevéen). De a szintén állattenyésztés céljait szolgáló tengeri termesztése is jelentősebb volt.

Érdekes képet ad a két város szőlőtermesztésének 1908. évi összehasonlítása. A szőlőtermesztésnél, a jobb eredményben a gyulai szőlősgazdák nagyobb szakértelme is közrejátszott. Ez megnyilatkozik abban is, hogy Gyulán a szőlők 96.3 %-a amerikai vesszőre volt oltva, míg Túrkevéen csak 10.5%. A terméseredmény Gyulán 2430 h. liter bor, míg Túrkevéen a kétszerese kisebb területen négyszer kevesebb bor termett, 585 h. liter. Az arányt erősen Gyula javára billenti az eladott szőlők mennyisége, mert a gyulai eladott 28.500 kg-al szemben Túrkevéen csak 1100 kg szőlő került eladásra.⁷⁰ Tehát a gyulai szőlősgazdák nagyobb szakértelme a kétszer akkora területen, négyszeres termést hozott. Pedig Túrkevéen a szőlészeti borászat elég fejlett volt 1908-ban a környező városokéhoz viszonyítva. (Mezőtúron —, melynek szőlészete aránylag elég fejlett volt —, csak 126 kat. hold volt a szőlővel beültetett terület, a túrkeveiének 1/3-a.)⁷¹

A gyümölcskertészetben is vezetett Túrkeve az ebből a szempontból számbavehető környező helységek előtt. 1908-ban volt Túrkevéen 30.000 csemete, 17.000 korona értékben, a kétszer nagyobb határú Mezőtúron ugyanakkor csak 21.240 facsemete volt 4133 korona értékben.⁷² Szolnok faállománya akkora volt, mint Mezőtúré.

A kimutatásból következtetve azt várnánk, hogy Túrkeve e téren vezetőszerepet játszik ma is a környező városok között, de a szőlő- és gyümölcskertészet akkori viszonylagos jó eredményét letörte, helyesebben annak fejlődését megakadályozta a vasúti forgalom egyoldalúsága, nagy piacok távolsága. Újabban a gyümölcskertészet fejlődést mutat ugyan, de a kisforgalmú helyi piacon értékesített gyümölcs termesztése, nem a

legtöbb haszonnal jár, így nagyobb fejlődésre sincs egyenlőre kilátás.

A mezőgazdasági termelés terén sincs nagy fejlődés, ennek a műveletlenségen és maradiságon kívül, a törpebirtokok nagyszáma is előidézője. A törpebirtok 1940-ben az összes birtokok 30%-át jelentette. 1938 óta növekedést mutatott, mert 1938-ban még csak 22.23% volt. A türkevei birtokmegoszlást az alábbi táblázat tünteti fel.

Birtokmegoszlás 1938—1940-ben Túrkevéen:

Év	0—10 h		10—20 h		20—100 h		100—1000 h		1000 fölül hold		Összesen	
	kat. h.	n. öl.	kat. h.	n. öl.	kat. h.	n. öl.	kat. h.	n. öl.	kat. h.	n. öl.	kat. h.	n. öl.
1938	7331	940	3398	493	11377	1528	8637	511	1035	940	31781	0080
1940	11164	604	1523	100	10207	757	8886	227	—	—	31781	0080

A törpebirtok nagy arányát a legelterjedtebb kisbirtokok nagy száma is kihangsúlyozza, különösen a rosszabb határrészekeken, hol a földek holdszáma nincsen arányban a termés-eredménnyel.

A törpe- és kisbirtok több mint a terület 2/3-a, s ezek nagyrészen régi elavult módszerrel folyik a gazdálkodás. A termesztett növények majdnem teljesen búza és kukorica, kevés lucerna és egyéb takarmánynövény.

A törpebirtok 1939—40. évi terménymegoszlása.

Egész terület	Szántó föld	Őszi búza	Tavaszi árpa	Zab	Szemes tengeri	Takarmány répa	Sárgadinnye	Köles	Lucerna	Csalamádé	Ugar
Kataszteri holdakban											
11164	9840	2170	430	120	2200	60	50	70	30	40	4670

A 11644 kat. holdú törpebirtokból 9840 kat. hold volt a szántó, melyből bevetett terület volt 5170 kat. hold. A bevetett területből 2720 hold kalászos és 2200 hold tengeriföld volt. (94%). Csak a fennmaradó 250 kat. holdon termeltek takarmányrépát, sárgadinnyét, kölest, csalamádét és kevés lucernát. A kisbirtoknál már sokkal jobb volt a takarmánynövények aránya 1940-ben, mert a kalászos és tengeri földek csak a terület 84%-át foglalták le, a fennmaradó 16%-on más növényeket termesztettek, ú. m. burgonyát, cukorrépát, tököt, vöröshérét, takarmányrozszt, seprőcirkot és kölest.

Legegészségesebb a középbirtok üzemrendszere, ahol a kalászos- kukorica termesztés csak a bevetett terület 93%-át foglalja el. A javulás jelentéktelen ugyan a kisbirtokéval

szemben, de a termelt növények skálája színesebb és a takarmánynövények is nagyobb elterjedtségnek örvendenek. A burgonyatermelés szerephez jut, a cukorrépa termelése is jelentősödik, ugyanúgy a magborsó termelése is. Lentermelés csak a középbirtokon folyik, a kölestermelés viszont a kisbirtokon termeltek hatszorosát is eléri. A csalamádé termelése hétszerese a kisbirtokénak és az ősztakarmánykeveréknek szintén jut egy kevés terület, az egyéb szálastakarmányokkal egyetemben.

A különböző birtokfajok üzemrendszere közül, Túrkevéen határozottan a középbirtoké a legkielégítőbb, de még ennél is sok a kívánnivaló, mert nagyon kicsi az állattenyésztés céljait szolgáló takarmánynövényekkel bevetett terület $\%$ -aránya.

Ha az egész város vetésszázalékát vesszük bonckés alá, 56 $\%$ -a a bevetett területnek a kalászosokra, 35 $\%$ -a a kukoricavetésekre esik, csak 9 $\%$ -a a takarmány-, ipari- és egyéb növényekre. A város egész területének 83.4 $\%$ -a a szántó, a többi rét és egy nagyon jelentéktelen kiterjedésű erdő.

Az üzemrendszer után vessünk egy pillantást a trágyázási módra és a felhasznált trágyamennyiségre is. Ezen a téren szintén nagy elmaradást tapasztalunk. Különösen a törpebirtokon és kevés holdú kisbirtokon van rendszertelen trágyahasználat, aminek oka az ilyen birtoktípust jellemző állathány. A trágyát venniök kellene a törpe- és kisbirtokosoknak, de erre pénzük nincsen. A több holdú kisbirtokosok már szerencsésebb helyzetben vannak, mivel állatot is tarthatnak. Itt viszont a hosszú ideig való trágyagyűjtés és a rossz kezelés rontja le a trágya értékét. A középbirtokon ebből a szempontból is kielégítőbb eredmény van.

Mindegyik üzemrendszernél megállapítható — kevés kivételtől eltekintve, — a szakszerű trágyatelep hiánya, a trágya rossz gondozása és nagyon felületes alkalmazása. Nem gondoskodnak megfelelő trágyatelep létesítéséről, így a trágya állandóan levegővel érintkezve tápanyagainak egy részét elveszíti. Kihordása után, néhol hetekig alátakaratlanul marad és a megmaradt tápanyag a legminimálisabba csökken.

A felhasznált mennyiség is elég kevés. Átlagosan egy-egy kat. holdra 18—19 mázsa jut.

Az istállótrágya hiányát a műtrágyázás sem képes pótolni, pedig a műtrágya alkalmazása az újabb időben erősen tért hódított.

A szántóföld megmunkálása hiányos, mert a tarlóhántás későn történik, sok helyen el is marad. Egyedül az őszi mélyszántás elvégzése gondos. Ennek elvégzésére újabban a legtöbb gazdaságban motoros vonóerőt alkalmaznak. (Traktort).

A motoros vonóerők elterjedése nem tekint messze múlt-ra, csak 1924 óta van meghonosodva Túrkevéen, s számuk már 48-ra szaporodott. (Ezek egyrésze a cséplés céljait szolgálja).

A télen át megtömődött szántás porhanyítására tavasz-

szal csak vasboronát használnak, a tárcásborona és egyéb mezőgazdasági gép- a vetőgép kivételével — igen ritka.

A mezőgazdálkodás fejlődésére minden reményünk meglehet, mert a mezőgazdasági továbbképző népiskola munkássága nyomán rohamosan szaporodik az új úton haladó gazdák száma.

Kertészet terén ugyan javulás mutatkozik, de a már említett piachiány és vasúti összeköttetés hiánya miatt nagyobb jelentőségre ez ideig szert tenni nem tudott.

Az állattenyésztés mai alakja az 1900-as években kezd jobban kidomborodni. A legelőterületek lecsökkenésével az állattenyésztés képe is átalakult. Így a szarvasmarhatenyésztés is a szétszórt tanyákon lévő istállókba vonult, belterjesedett, amivel párhuzamosan a tenyésztett fajta is megváltozott. A fehérszörű, igénytelen, legelőn is kitűnően tartható magyar-marhát az igényesebb, de bőtejelő, gyorsnövekedésű pirostarkamarha kezdi kiszorítani. Utóbbiak terjedését az 1894. évi törvény is igyekezett támogatni és így a régi fajta lassan megritkult. A pirostarkamarha terjeszkedését Bagossi K. alispán jelentésében ki is mutatja, mely szerint ez a fajta 1884-ben csak a szarvasmarha állomány 2%-át, 10 év múlva már 30%-át is elérte.⁷³

A világháború előtti állattenyésztést világítja meg az alábbi kimutatás, melyben Túrkeve, Mezőtúr és Gyula 1908 évi állattenyésztési adatai vannak feltüntetve.

Állatállomány 1908-ban:

HELY	Ló	Szamar	Szarvasmarha	Juh	Sertés
Mezőtúr	5465	12	5552	4091	5624
Gyula	2510	2	2632	1190	6623
Túrkeve	2212	4	3217	3317	3439

A három város eredménye szerint a juhtenyésztés Túrkevéen volt a legfejlettebb relative, de még abszolút számokban sem sokkal maradt el a mégegyszer olyan nagy határú Mezőtúr mögött. A hasonló nagy határú Gyulának háromszor kevesebb juha volt. Relative a szarvasmarhatenyésztésben is vezetett Túrkeve, Gyula 585-el maradt mögötte. A sertésenyésztésben ellenben fordított volt a helyzet, sőt ebben Gyula nagy számbeli fölényben volt. (Majdnem kétszerese a Túrkevének). Lótenyésztésben Mezőtúré volt a legkielégítőbb, bár e tekintetben mindhárom város erős elmaradást mutat.

Az állattenyésztés fejlesztése miatt igyekezett a város Ecseget bérletként minden évben megszerezni s majd 1927-ben megvesz belőle 5446 magyar holdat (4084.5 kat. hold). A megvett legelőrészen nem csak jószágot legeltettek, hanem

kaszálókat is jelöltek ki rajta, melyet a vezetőség bérbe adott. A legelőből később, a városgazdaság részére területeket törtek fel kb. 79 kat. holdat a Remetelapason és 223 kat. holdat Dinnyesháton, illetve még valamivel többet, mert az ecsegi legelő 5446 m. holdjából szántó 408 m. hold (306 kat. hold), kert 15 m. hold, beerdősített és erdősítés alatt álló terület 191 m. hold és 55 m. hold út, meder és árok. Ez a kép már változóban van, mert 1939-ben miniszteri rendelet jött, hogy csak a 79 kat. holdat használhatják szántónak, a többit vissza kell gyepesíteni és pedig lucernával. A visszagyepesítés szabályosan történik. A visszagyepesítésre szánt területet 40—45 holdas részekre osztották, melyeket faszegéllyel vettek körül. A 79 kat. hold pedig ki van adva felibe.

Ecseg megvétele, mint már említettem, az állattartás miatt nagy szükség volt. Mert a szántóknak feltört legelőterületek helyett pótlásról kellett gondoskodni. Mivel az istállózó állattartásnak kevés szerep jutott, a külterjes tartásmód meg nagy legelőterületet követelt, az ecsegi legelő megvétele az állattartásnak nagy előnyére válhatott volna. Jelentőségét az 1942-ben kintlegelő állatállomány nagyságából is láthatjuk, bár a háborús évek viszontagsága már ebben is megmutatkozott. 1942 májusában kiverték Ecsegen 300 drb. lovat és csikót, 300 drb. ökröt, 350 drb. tehenet, 250 drb. nagytinót, 150 drb. kistinót és 170 drb. kisüszőt, összesen 1520 darabot. Sertés kb. a 30-as évektől nem jön annyi össze, hogy érdemes volna kint legeltetni. Jelenleg birkát sem legeltetnek, rendes esztendőben 350—400 drb. is legelt rajta. (Tavaly pl. 156 m. hold legelőt bérelt az egyik kevi gazda, melyen 300 drb. anyabirkát legeltetett).

A szarvasmarhaállomány részére 7 drb. pirostarka apaállatot tart a város. A fehérszörű magyarmarha már annyira meggyérült, — kb. 15—20 drb. szokott évente kint legelni — hogy ehhez már bikát sem szoktak beállítani.*

A fehérszörű erdélyi magyarmarha tehát nagyon megritkult és érdekes, hogy gyérülése a marhaállomány csökkenésével járt. 1908-ban, amikor Túrkeve lakossága alig volt valamivel kevesebb, mint ma, 3217 drb. szarvasmarhát számlált s ma csak 2278 darabot. A pirostarkamarha külterjes tartása a tenyésztésre hátrányos.

A sertésállományt nehéz összevetni, mert a rendes, 1941-es statisztika 4319 darabot mutat ki, míg az 1942. év elején megejtett pontos állatösszeírás 12542 darabot talált Túrkeven.

* Emödi Sándor városgazda szíves szóbeli közlése nyomán.

A két szám nagyarányú eltérését valószínűen az okozza, hogy utóbb minden sertést, még a malacokat is felvették, a régebbi kimutatásokban viszont a malacokat nem tüntették fel. Igaz, hogy a régebbi időben pontos sertés-statisztika sohasem volt, hiszen a sertéseket nem a helyszínen írták össze, hanem a járlatok alapján állapították meg a darabszámot. Abból pedig pontos kimutatást készíteni lehetetlen. Különben is ha számításba vesszük azt, hogy Túrkevéen átlag minden család levág 1 évben 1 drb sertést (a cseléd nép ugyan nem vág, de az megkapja azt a gazdától mint bért; a legszegényebb családok sem vágnak mind, a jobb módú viszont kettőt is vág), melyek számát, a vágóhídon helyi fogyasztás céljára levágottakkal együtt 3200-ra tehetjük. Ehhez számítva még a hentesek által levágva kiszállított kb. 700—800 darabot, — összesen 4000 drb, — a vásáron vettek és eladottakat sem számítva, megkapjuk az évenként kimutatott sertések számát.

A sertésenyésztés határozottan fejlődött, hiszen a nagyvágók által kiszállított 700—800 drb felvásárlása is sokat jelentett a türkevei sertésenyésztésnek.

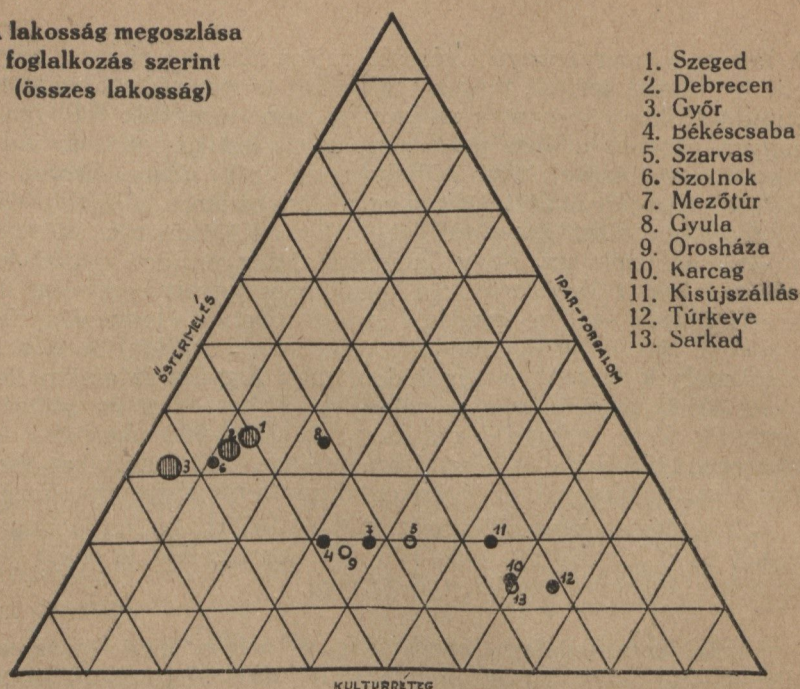
Ipar, kereskedelem, közlekedés. A város mai ipara az 1800-as évek végi alapokon nyugszik. Már 1884-ben törvénnyel igyekeznek segítségére sietni a kisiparnak. Az 1884. évi XVII. t. c. ugyanis előírja az ipartestületek megalakulását. A türkevei iparosság, még abban az évben megalakította ipartestületét, mely azóta serényen gondoskodott a város iparának felkarolásáról. Intézkedése nyomán emelkedett ugyan a türkevei kisiparosok száma, mert 1900-ban már 250 iparos volt Túrkevéen —, de a már jelzett okok miatt az eredmény nagyon szegényes. Üzemei is nehezen szaporodtak. 1882-ben létesült egy gőzmalom,⁷⁴ 1843-ban pedig egy másik,⁷⁵ mutatván a kevésbé jelentős mezőgazdasági ipar fejlődését. Téglagyárát 1892-ben építik.⁷⁶ Vágóhídja 1899-ben, fogyasztási szövetkezete 1904-ben létesül.⁷⁷

Türkeve ipari elmaradottságára utal, hogy 1900-ban sincs egyetlen jelentős ipari vállalata sem, mely 20 munkásnál többet foglalkoztatott volna, míg ugyanakkor Mezőtúron legalább 1 vállalat volt 24 segéddel, Szolnokon 24 vállalat volt, mely összesen 1035 munkást alkalmazott.⁷⁸

Az 1910-ben létesült ruhakészítő szövetkezet már elég komoly ipari üzem volt, mert 163 alkalmazottal dolgozott s ezzel magyarázható, hogy 1910-ben Mezőtúr ipara el van maradva a türkevei mellett. Mezőtúr 2 téglagyárában (az egyik gőztéglagyár) és villamos üzemében csak 53 munkás dolgozott, míg ugyanakkor Türkeve 4 üzemében 217 alkalmazott kereste kenyérét.

Hogy Szolnok már ekkor, — helyzeti előnyénél fogva —, a komoly iparosodás útján haladt, mutatja az, hogy csak a

**A lakosság megoszlása
foglalkozás szerint
(összes lakosság)**

szolnoki MÁV. műhelyben 1200 személy volt foglalkoztatva s összes üremeiben dolgozó személyek száma 3200.⁷⁹

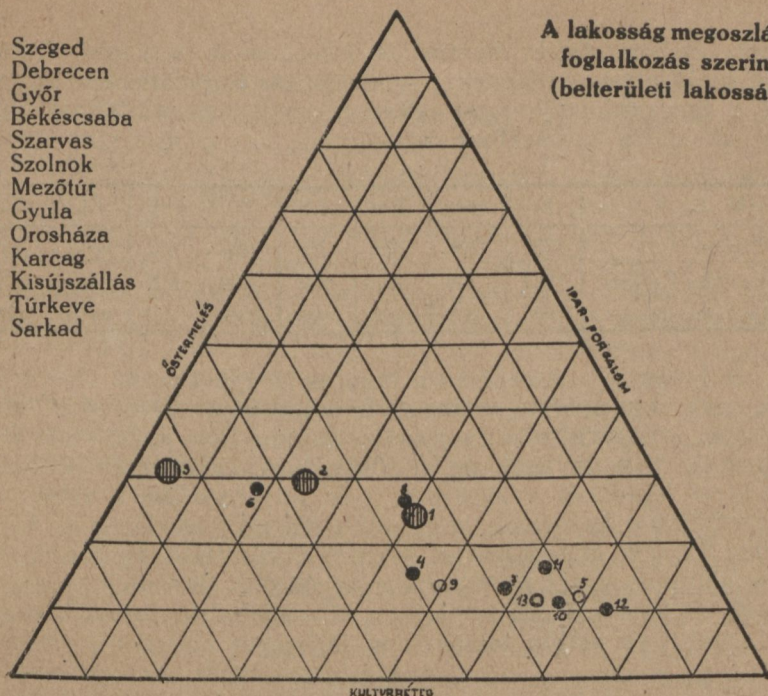
A túrkevei ruhakészítő szövetkezet azonban hiába foglal-

	Az össz lakosságból						Ipar-, kereske- désből és köz- lekedésből élők összes száma az össz. lakos- ság %-ában kifejezve
	Ipparral		kereskedelemmel		közlekedéssel		
	f o g l a l k o z ó						
	kereső	eltartott	kereső	eltartott	kereső	eltartott	
Szeged	16868	14820	4610	4206	2310	4145	46959 34'7%
Debrecen	17079	18117	5189	5605	2736	5471	54197 46'2 „
Győr	11568	11750	2742	2940	1111	2204	32315 63'5 „
Békéscsaba	6585	6282	1753	2115	910	1895	1954 39'5 „
Szarvas	1664	1962	555	672	133	286	5272 20'6 „
Szolnok	5187	6759	1344	1521	1505	3875	20191 52'0 „
Mezőtúr	2535	3250	522	638	302	629	7876 28'4 „
Gyula	3385	3341	613	645	231	467	8682 34'3 „
Orosháza	2931	3166	1079	1245	225	431	9077 36'4 „
Karcag	1694	2159	509	580	166	396	5504 22'6 „
Kisújszállás	893	1032	259	282	207	488	3161 21'7 „
Túrkeve	781	890	194	223	56	104	2248 16'8 „
Sarkad	954	1389	211	233	71	142	3000 24'5 „

1. Szeged
2. Debrecen
3. Győr
4. Békéscsaba
5. Szarvas
6. Szolnok
7. Mezőtúr
8. Gyula
9. Orosháza
10. Karcag
11. Kisújszállás
12. Túrkeve
13. Sarkad

**A lakosság megoszlása
foglalkozás szerint
(belterületi lakosság)**

koztatott 160 munkást, jelentősége össze sem hasonlítható egy 160 munkást foglalkoztató rendes ipari üzemmel, hiszen az csak a helybeli szabóiparosok szövekezeti alapon való tömörülését jelenti, melyből ugyan a túrkevei ipar is hasznot látott, de jelentősége nem olyan nagymérvű.

Túrkeve ipara ma is nagyon jelentéktelen, ugyanez mondható a kereskedelemről is. Az 1930-as állapotokat tekintve volt Túrkeven 309 önálló iparos. Iparból élt 781 kereső és 890 eltartott, összesen 1671 személy, az össz. lakosságnak 12.5 százaléka. Ha az iparból, kereskedelemről és közlekedésből élők százalékát tekintjük is jelentéktelen kis számot kapunk. annyira kicsit, hogy az alföldi városok között ipar-forgalom tekintetében Túrkeve áll a legutolsó helyen.

A statisztikából látjuk, hogy Túrkeven a legrosszabb az ipar-forgalomból élők más foglalkozási ágakhoz viszonyított százalékaránya. Megközelíti ezt a rossz arányt Hajdúszoboszló. Hajdúhadház, Kiskunhalas, Karcag és Kisújszállás megyei városok, mely városokban nagyon kevés az ipar-kereskedelem és közlekedéssel foglalkozók százalékaránya.

A kisipar egyik ágát sem mondhatjuk Túrkevére jellemzőnek. (Nem úgy mint Mezőtúron az agyagipar, agyagedénykészítés, fazekasok). Egyedül a kosárfonás fejlődik jelentős háziiparrá, de csak egy iparosnál. Ez ma már külföldre is szállít. A hentesipar terén is nagy fejlődés mutatkozott a leg-

újabb időben. Egyes hentes és mészárosok ugyanis füstölt árut szállítottak Budapestre. A kiszállítás fejlődését és nagyságát a forgalmi adóhivatal révén sikerült összeállítanom, melyet az alábbi táblázatban közlök:

N É V	Év	drb	Év	drb	Év	drb	Év	drb
D. Szabó	1937	206	1938	160	1939	415	1940	395
Sebestyén Kálmán	1937	249	1938	600	1939	536	1940	312
Sebestyén János	1937	292	1938	249	1939	217	1940	172

A levágott állatok 1/10-e helyben fogvasztódott el, a zsírnak meg legnagyobb része. A feldolgozható többi részt kolbásznak, császárhúsnek, sonkának feldolgozva szállították Budapestre. A nagyvágók és szállítók közül Sebestyén Kálmán szállított legtöbbet s 1939-ben már folyamodványt intéz az ipartestületen keresztül, hogy több dísznö vásárlásra és szállításra kapjon engedélyt, az évenként kimutatható üzletfejlődése alapján. Mivel a vágások a vágóhídon történtek, a nagyvágók egyre szaporodó kivitelét a közvágóhid forgalma is megérzi, amint az alábbi táblázatban láthatjuk.

Vágóhidforgalom Túrkevéen.*

	1936	1937	1938	1939	1940
	d	a	r	a	b
Juh	702	676	—	—	750
Sertés	1236	1602	1967	2141	2000
Szarvasmarha	250	250	192	226	373

* Csomor Kálmán állatorvos közlése alapján.

1937 évtől érzik különösebben a nagyvágók hatása. Az 1939 év forgalmát a Túrkevéen állomásozó katonaság emeli meg erőteljesen, a levágott sertések számát tekintve. Az 1937 évtől meginduló nagyobb vágóhídi forgalom miatt szükségesnek mutatkozik a vágóhid kibővítése, melyre azonban nem kerülhetett sor az 1940-től érezhető forgalomcsökkenés miatt. A háborús közelítések miatt, a nagyvágók füstölt áru kivitele is megcsappant s így e téren csakis az elkövetkezendő békeévek hozhatnak további fellendülést.

Túrkeve gyáripára ma is fejletlen. Kivitel szempontjából csakis a Vay András gőzmalom jöhet számításba, melynek évi 300 vagon liszt kiszállítása van. Leőről egy évben átlag 500—550 vagon lisztet, melyből 200—250 vagon a túrkevei gazdák csereigényét van hivatva kielégíteni. (Kiss Ferenc malomigazgató közlése alapján). A mezőgazdasági ipart szolgálja még Túrkevéen 1 őrlő és darálómalom, 1 motor és 3 villanydaráló, valamint 4 szélmalom, a gőzmalommal együtt összesen 10.

Számottevő ipari üzeme még a városnak a városi téglagyár és a Carmen textil-üzem. Van még egy másik textilüzeme is, meg egy kisebb cipőüzeme.

A kereskedelem ma már nem teljesen a zsidók kezében van. A magyar kereskedők előrenyomulása öröndetes jelenség. Különösen a fűszer-csemege kereskedésben nagy a keresztények száma. Ebben számottevő zsidó kereskedő egy van, a többi mind keresztény. Fordított a helyzet a rőfösöknél, ezek közül csak egyetlen keresztény cég van, a többi mind zsidó. Ez a rövidárú üzlet 1941-ben nyílt s e téren komoly haladást jelentene, ha a türkeveiek nem követnének el mindent — előttem ismeretlen okokból — ennek megbuktatására. (Ugyanis e szakmában csak rövidárú üzlet van Túrkevéen, azokat az üzleteket nem számítva, melyek férfiruhát, v. csak férfiruha anyagokat árusítanak).

A különböző vasárunkban egészen a legújabb időkig, csak egyetlen nagy zsidó üzlet nyújtott városias nivón kielégítő kiszolgálást. Ma már a két keresztény Hangyaszövetkezet és egy 1941-ben nyílt modern — szintén keresztény üzlet — versenyezik a már jól megalapozott zsidókéval. A bicikli alkatrészek árusítása elég kielégítő formában egyetlen keresztény üzletben történik. A két ékszerüzlet közül egyik sem keresztény. Kocsma és vendéglő viszont, ma már nincsen zsidó kézen.

Ezekben kívántam bemutatni, hogy a türkevei nép szoros összetartása, a zsidók elől minden külső támogatás nélkül hódított el életteret, vagy legalább is szűkebbre vonta előttük azt. Az 1800-as években kereskedői pályát választó türkevei keresztény családok utódai közül, ma már sokan vezető helyre küzdöttek fel magukat szakmájukban és minden ellenségeskedés nélkül pusztán ügyességük és a velük érző türkevei lakosság támogatásával oldották meg a helybeli zsidókérdést. Minthogy soha, meggazdagodásuk után sem engedték a zsidókat Túrkevéen szóhoz jutni, vagy vezető helyre tolazkodni, ugyanúgy lépésről-lépésre szorították vissza őket a szegényes lakónegyedekből központ felé húzódo szatócsok élelmes gyermekei az összetartó türkevei lakosság támogatásával. Ma már az ősi földváltók, akkor még kimondottan földművelő utódai, éppen úgy megállják a helyüket a kereskedelembe, mint a zsidók, pedig legtöbbjénél csak egy-két előd kalmár szelleme csörgedezik ereikben, nem évszázadra, sőt évezredre visszavezethető kereskedő ősök vére, mint a zsidóknál.

A közlekedés útvonalai még nem eléggé kiépítettek. Kövezett úton csak Kisújszállással és Mezőtúrral van meg a kapcsolat. Ennek is nagy jelentősége van, mert Debrecennek a könnyebb megközelítését ez teszi lehetővé. Erre a célra autóbusszjárat is van beállítva Mezőtúrról Túrkevéen át Kisújszállásra, honnan fővonalon lehet Debrecenbe utazni. Nagy hátrány viszont az erre merőleges Szolnok—Túrkeve—gyomai-út

kövezetlensége. Mindegyiknek Túrkeve határában csak néhány kilométeres szakasza van kikövezve, a többi földút. Hiába táposták már a tatárjárás utáni ősök keményre ezt az ösvényt. forgalma azóta sem jelentősödött, hiszen a mai modern világban, földúton ilyen hosszú távolságon közlekedni csakis üres székérrel lehet.

A város kiviteli és behozatali cikkeinek helyszínre juttatásában legnagyobb szerep jut a Mezőtúrral összekötő vasútjának. A kis végállomás nagy forgalmat bonyolít le. Ennek igazolására közlöm a túrkevei állomás személy- és áruforgalmát 1931—1940. évek között:

Év	Elszállított utasok száma	Érkezett utasok száma	Feladott áruk	Érkezett áruk
			mennyisége mázsákban	
1931	38211	37342	72702	63731
1932	26884	27015	64536	55351
1933	19302	20042	57965	64082
1934	17798	17335	78774	111254
1935	16549	16021	24149	54975
1936	16550	17033	46387	56666
1937	19806	21042	108271	59730
1938	21526	21113	59311	59208
1939	25926	20145	107838	63487
1940	32884	31326	67537	82587

Feladásnál főbb árucikkek a búza, tengeri, árpa, zab, liszt, élő állatok, széna, szalma és trágya. Tehát mezőgazdasági termények és állatok.

Érkezésben a főbb árucikkek: vetőmagvak, tűzifa, szén, kő, építési és épületanyagok, deszka, gerenda, mész, homok és petróleum.

A Berettyónak, mint viziútnak ezeddig jelentősége nem volt. A legújabban kiépített berettyói viziút azonban nagyjelentőségű olcsó közlekedési útvonalat fog jelenteni Túrkeve életében.

TÁRSADALMI RÉTEGEZŐDÉS.

A mai város alapját az 1745-ös földváltók vetik meg, s a mai lakosság zömét ma is a földváltó utódok leszármazói alkotják. Bár a későbbi bevándorlások színesebbé tették a túrkevei családok színskáláját, de lényegében nem tudták azt megváltoztatni. Vezetőszerephez jutásukat gátolta a sok földet váltók gazdagsága és így nagyon csekély százaléktól eltekintve még ma is az 1745-ös legtöbb földet váltó családok kezében van

a vezetőszeret (pl. Győrffyek, Hajduk, Debreceniek, Mihályiak, Kenézek stb.) A mai vezetőréteg legnagyobb százaléka gazdagabb földművelő családok leszármazóiból áll, mert ha az ipar és kereskedelem jövedelmezőbb foglalkozás is, a földművelők nagy százaléka elnyomja a kevés százaléku idegen iparoséletet. Az iparosok között a legnagyobb jómódot a zsidók érték el, míg a kisiparosok nagyobb száma a szintén földművelő türkevei szülők leszármazóiból kerül ki, vagy került ki évtizedekkel ezelőtt s a maiak már esetleg ezek leszármazói. Mivel a földváltáskor számottevő iparos nem volt, ezért később egyes földművelő szülők gyermekei ipart tanultak és később ezek utóda is iparos maradt. Idegen iparosok betelepődését sem a lélekszám alakulása nem követelt, sem a vezetőség nem engedélyezett, amint azt már az előző fejezetekben láttuk. Az iparos társadalom idővel elkülönült ugyan a földműves osztálytól, de vezető szerephez jutni nem tudhatott, a gazdag középirtokosok mellett. Mivel a XIX. század óta számottevő bevándorlás nem történt, a lakosság strukturája nem változott, s mivel a lakosság legnagyobb százaléka ma is földműves, nagy kasztbeli elkülönülés nem történhetett. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a gazdagabbak gyermekeikkel egyetemet végeztek, és családi összeköttetésük révén vezető városi állásokba tették. Amelyik családnak legnagyobb ágazata van, az évtizedeken át uralmon lehet, amint azt pl. a Győrffy családnál tapasztaljuk. (A mai polgármester 1930 óta áll a város élén s előtte is a Győrffyek közül volt polgármester.) Az ügyvédek, orvosok, nagyobb városi tisztviselők, mind türkevei családok gyermekei közül kerülnek ki, idegenek bejutása nagyon nehéz, mert a türkevei nép elég szoros homogenitása folytán összetartó. Ez annyira megnyilvánul, hogy még a más városból került művelt egyén is csak idegennek számít. A türkevei nép szemében az csak olyan „jött-ment.” Az egész lakosság épen rokoni kapcsolatairól úgy szerepel, mint egy olyan nagy család, melyben az egyéni különbségek csak olyanok, mint amilyen az apát az idősebb testvértől, s idősebb testvért a fiatalabb testvértől elválasztja. Mivel a rokonoknál is a nem rokon bizonyos szempontból csak idegen (bár baráti kapcsolat fenn állhat), úgy Türkevén is a máshonnan jött csak „jött-ment”, minden szorosabb baráti kapcsolat mellett is. A tekintély nagyságát tehát Türkevén a származási milyenség szabja meg és a föld, vagyon.

Szorosabban tehát 2 osztályt vehetünk fel, az idegenek és helybeliek osztályát. E kettő közti különbséget, csakis a családi kapcsolat, pl. benősülés valamelyik helybeli családba, — tűnetheti el, a vagyon v. intelligencia nem képes teljesen. A benszülöttek között is felvehetünk két réteget: a vagyonnal bíró és vagyontalanok osztályát. Az 5—10 holddal bíró benszülöttek, ha házuk is van, épp olyan urak a nincstelenek szemében, mint a módosabbak. Ezeket már megilleti a szegényebb részéről a „gázd uram”, „asszonyom”, vagy „kisasszonyom” cím, sőt az

asszonyok részéről „asszonyomnak” kézcsoók is jár. Minél előkelőbb a származás s minél több a vagyon, esetleg az ezzel kapcsolatos végzettség, annál nagyobb a tekintély és rang. De ez már nivóbeli különbséget jelent, nem külön kasztot, nem olyan, mint más városban a földmíves—iparos, és hivatalnok osztály közötti nagy különbség.

Csak a zsidók alkotnak külön osztályt, éppen más fajiságukból eredő, számos különböző tulajdonságuk miatt. A türkevei lakosság homogenitására és nagy összetartására jellemző, hogy a zsidók nagyrésze meggazdagodott ugyan, de vezető szerephez ez a társadalmi réteg sohasem juthatott.

A nagy homogenitásnak azonban káros oldala is kifejlődött Túrkevén, mely különösen az erkölcsi nivó süllyedésében kezdte éreztetni hatását. Mindjobban elszaparodtak idővel a vadházasságok s felütötte fejét az egyke és a gyermekáldástól való irtózás. S a lassan általánossá váló felfogás ellen nem volt képes eredményes harcot indítani az egyház és a tisztultabb felfogás. Az elzárttság folytán nem kerülhetett be annyi idegen elem, amennyi a lakosság lelki alkatát és gondolkodásmódját képes lett volna jó irányban megváltoztatni. Így ez a helyzet megcsontosodott, a város elaggott, s új életet vinni a halódó társadalomba semmi nem volt képes. Mindezekre azután a hatar erőteljes benépesültségén kívül rányomta bélyegét a gazdasági válság.

A társadalmi rétegződés összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a türkevei kasztelkülönülés megfelelő volna, ha az azt kialakító tényezők erkölcsi téren nem éreztetnék egészségtelen hatásukat.

KULTURÁLIS ÉLET.

A város szó megjelölés már magasabb kultúrszínvonalat rejt magában, azaz kifejezője annak a ténynek, hogy a város, mint településforma alkalmas a kultúra fejlesztésére. A kultúrafejlesztő tényezők viszont elsősorban az iskolák, továbbá a különböző egyesületek és könyvtárak. Az utóbbiak már a felnőtt egyén kultúrigényeit szolgálják, tehát az iskolák által lerakott alapok továbbépítői.

Az iskoláztatás már az 1700-as években is fontos volt városunkban s jelentőségét a mai napig megtartotta. A XVII. század iskoláztatását már az előzőekben bemutattam. A komoly iskoláztatás a XIX. század közepén veszi kezdetét, amikor 1860-ban felépítik a régi helyén az emeletes fiúiskolát (Petőfi-tér), mely még ma is az elemi oktatás legfőbb tényezője.

Hogy az analfabétizmus ellen már az 1700-as évek óta kemény harcot folytat városunk, arra fényes bizonyítékkal szolgál az analfabéták százalékának vizsgálata. Ha Mezőtúr, Szolnok és Túrkeve analfabétáinak százalékárányát vesszük vizsgálat alá, érdekes eredményhez jutunk.

Írni-olvasni tudók százalékaránya Mezőtúron, Szolnokon és Túrkevéen, 1900-ban.

Hely	I R, O L V A S		
	férfi %	nő %	az összlakosságból %
Túrkeve	69.5	63.7	66.5
Szolnok	64.8	59.7	62.2
Mezőtúr	69.6	61.5	65.5

Szolnokon jóval kevesebb az írni-olvasni tudók százalékaránya, Mezőtúron a férfiaké ér el 0.1-el nagyobb eredményt, de összeredményben Mezőtúr is elmarad Túrkeve mögött.⁸⁰

Számokban is kifejezve ugyanezt, ilyen eredményt kapunk:

Hely	Ír-olvas	Csak olvas	Sem ír, sem olvas	Ismeretlen	Összesen	Ír. olvas	Csak olvas	Sem ír, sem olvas	Ismeretlen	Összesen	Ír-olvas %-ban	
	f i					n ő					fi	nő
Mezőtúr	8901	88	3799	—	12788	7750	500	4327	18	12595	69.6	61.5
Szolnok	8071	22	4354	2	12449	7720	129	5080	1	12930	64.8	59.7
Túrkeve	4727	32	2039	1	6799	4459	179	2360	—	6998	69.5	63.7

A műveltség emelésére az 1900-as évek után még nagyobb gondot fordít a város vezetősége, mert sok utánjárás ellenére is megcsinálják a túrkevei áll. polgári fiú-leányiskolát 1908-ban. A túrkevei áll. fiú-leány polgári felállítása sokat jelent a mai időkben is a városnak, mert a mai élet már szinte minden iparostól, és községi, katonai, állami altiszttól megköveteli a 4 polgáriról szóló bizonyítványt. Jelentősége amiatt is kidomborodik, hogy Mezőtúron hasonló iskolatípus nincsen, így a tehetséges, de kevés anyagiakkal bíró mezőtúri szülők gyermekeiket kénytelenek a jó vasúti összeköttetést biztosító Túrkevére átjratni. (Sokkal több a túrkevei polg. iskolában tanuló mezőtúri gyermekek száma, mint a mezőtúri gimnáziumba járó túrkevei gyermekeké.)

A lányok közül jóformán egy sem végzi máshol a középskola alsó tagozatát, csak a túrkevei polgáriban. Innen mennek némelyek azután felsőkereskedelmibe, tanítónő-, óvónőképzőbe, s külön háztartási iskolákba, legritkább esetben gimnáziumba.

A polgári iskola népműveltségre ható jelentőségét úgy láthatjuk igazi nagyságban, ha tekintetbe vesszük, hogy az ott végzett helybeli fiú és leánynövendékek 95%-a továbbra is Túr-

keve lakósa marad és a jelentéktelen számú egyetemet és főiskolát, továbbá tanítóképzőt végzett, v. érettségizett intelligencián kívül ők képviselik Túrkeve város értelmiségének zömét. 1908 óta bizony nagyon sok tanuló került ki a túrkevei fiú- és leány polgáriból, kiknek 80 százaléka ma is Túrkeven él s így a vezető népréteg tekintélyes részét jelenti.

Újabban egy másik iskolatípus, az uralkodó foglalkozási ágat jelentő mezőgazdálkodás szakszerű elmélyítését végzi a mezőgazdasági továbbképző népiskola. Szakszerű munkálkodása nyomán meg van a lehetőség, hogy az ősokról az utódokra maradt elavult gazdálkodási és földművelési mód újszerűbbé és jobb eredményt biztosítóvá válik. Ez az iskolatípus a magyar embert annyira jellemző maradiságot van hivatva kiküszöbölni, mert a modern irányokat valló gazdák nevelésével a főfoglalkozást jelentő földművelés és állattenyésztés válik korszerűbbé, s így a természetes szaporulat is emelkedhet, hiszen ugyanakkora földterület jóval több embernek lesz képes a megélhetését biztosítani.

1930-ban már 77.0%-a írt és olvasott Túrkeven a lakosság-nak, tehát 30 év alatt 10.5%-al csökkent az analfabéták száma. A belterületen lakó 1200 lakosnak 78.6%-a, a külterületen lakó 2250 léleknek csak 71.9%-a írt és olvasott. Az elszórt tanyavilág kultúracsökkentő hatását leolvashatjuk a két %-arány különbségéből.

1940—41-ben 13 iskolában 2425 növendék volt, így meg van a lehetőség rá, hogy az analfabéták száma hamarosan a legminimálisabbra csökken.

A felnőttek kultúrigényeit szolgálják a különféle egyesületek, kaszinók, melyeknek könyvtára, a városi- és különböző iskolák könyvtárával együtt a népi kultúra fejlesztői.

Túrkeven 1908-ban 10 könyvtár van feljegyezve 3.058 kötet könyvvel. Ma már több a könyvtárak száma, mert a 10 kaszinó könyvtárán kívül van a városnak, polg. fiú- és leányiskolának, református eleminek, állami iskolának és a gazd. továbbképző népiskolának is könyvtára. Tehát kb. 15 könyvtár van 10—12 ezer kötet könyvvel.

A kevés számú intelligencia szaktudását az iskolai szakkönyvtárakon kívül egyes magánkönyvtárak is nagyban segítik.

TÚRKEVE TOVÁBBFEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI.

1900 óta nincs Túrkeven lélekszámszaporulat, ma is annyi a lakosság száma, mint 40 évvel ezelőtt. S ha ennek a nem fejlődésnek okát keressük, a lakosság foglalkozásának helytelen megoszlásában találjuk meg a főgvökerét. A mellékgvökerek az istentelenség, családi élet bomlottsága, a Trianon utáni gazdasági válság és a lakosság olyan irányú törekvése, hogy 1, esetleg 2 gyermeknek maradjon a vagyon, sőt a rossz körülmények

között a legbiztosabb mód arra, hogy kevés munkával is jól élhessenek, a teljes gyermektelenség. Az utóbbiak azonban csak mellékgyökerek, mert ezek megszüntetésével még nem lehet városfejlődést létrehozni. Számszaporulat lenne ugyan, de a feleslegnek ki kellene vándorolni, mert a mai foglalkozási viszonyok mai aránya mellett, városfejlődés elképzelhetetlen. Mint ahogyan a lakosság foglalkozásával kapcsolatban kifejtettem, sok ember akar mezőgazdaságból élni. Csökkenni kellene a mezőgazdasággal foglalkozók számának s emelkedni az iparos, kereskedő elemnek, miáltal a megélhetési lehetőség, az életszínvonal növekedésével karöltve biztosíthatna, a megélhetési könnyebbség viszont normális szaporodást vonna maga után.

A mai helyzet kialakító okai a török uralom és azt követő vérzivataros évek pusztító, tájformáló hatásában leledzenek. A törökpusztítás következményeként ugyanis az Alsó-Berettyómellék 17 községe helyén csak 1 község települt újra, Túrkeve, mely idők folyamán — lélekszámát és közigazgatási formáját tekintve, — várossá fejlődött. Várossá fejlődését — amint az előzőkben kifejtettem, — csakis állandó határbővítéssel, legelőosztással, érthette el. Amikor elfogvott a kiosztható terület, beállt a lélekszám pangása, míg újabb területeket nem vesznek, vagy osztanak a közöslegelőből. Más városfejlesztő tényezők időkfolyamán sem lépnek fel. A lakosság egészen a múlt század közepéig, tisztán mezőgazdaságból él. A XIX. században erősbbödő iparosodás sem fejlődött tovább kellő mértékben s így alakult ki az előzőkben bemutatott egészségtelen foglalkozási megoszlás.

A törökuralom hatása folytán tehát a falvaktól megfosztott táj közepén keletkezett egy olyan város, melynek városiasságát csakis a tizezren felüli lélekszám együvételepedése adja. Tulajdonképpen egy várostalan tájjal állunk szemben, melyen a lakosság egészségtelenül összetelepedett, de nem képes annyi megélhetést nyújtani a 10 ezren felüli lakosságnak, mintha az négy-ötezer holdas kis falvakban helyezkedne el, de nem nyújtja azokat az előnyöket sem, melyet egy u. i. lélekszámú igazi város nyújtani képes.

Ha 4-5 ezres kis falvakban lakna u. ez a lakosság, élhetné a békés falu életét, ahonnan mindenki könnyen elérhetné megmunkálendő földjét, s így a faluközösség előnyeit élvezhetné anélkül, hogy a mezőgazda lakosság foglalkozásában kárt szenvedne. A virágzó kis falvak közül egy igazi kisvárossá fejlődhetne, mint e falvak ipari, kereskedelmi, közlekedési és kulturális centruma. De így, az egész 36 ezer kat. hold egy nagybirtoknak tekinthető, sőt még annak sem, mert területe nincs majorokra osztva, honnan a területek szakszerű megmunkálása precízen megoldható. A jelen helyzetben egyrészt a szétszórt tanyavilág kultúracsökkentő hatása, másrészt a városnak nevezett településhalmaz káros hatása mutatkozik, különösen azoknál a földes gazdáknál, kiknek helye egész éven át föld-

jükön, vagy annak közelében volna. A bevett szokás, kasztgőg, télire városba költözteti a módosabb gazdákat. Otthon produktív munkát nem végez, csak a háznál tartott jószágot gondozza. A tanyáján viszont serdülő fiára, vagy cselédeire van bízva a jószág kezelése és az egész gazdaság vezetése. A kétlakiságnak a város is kárát vallja, mert a gazdalakosság nem sokat törődik a városi házával, de még kevesebbet a közművesítéssel. Gazdaszokás szerint telke nagy, házát az utcára véggel építi. A pótdó rendszer mellett az egyenesadójával arányosan kellene a közművesítésben résztvenni, ehhez tehát nem szívesen járul hozzá, kivált ha nem is az ő utcájáról van szó.

Már az iparos és kereskedő ugyanannyi műveltséggel is másképp gondolkozik e kérdésről, hiszen neki az üzlete a legfontosabb, márpedig a kereskedelem virágzása a jó úttal szoros kapcsolatban van. Nagy telekre nincs szüksége, az üzlet miatt házát lehetőleg utcahosszában építteti. A nagyobb számú iparos és kereskedő elem tehát emeli a városképet.

De nemcsak a város külsőképéről van szó, hanem az iparosodás és kereskedelem fejlődéséből eredő nagyobb megélhetési lehetőségről is. Nagyon sokan akarnak Túrkevén mezőgazdaságból élni, amely lehetetlen. A mezőgazda lakosság egy részét tehát ipari és kereskedelmi pályára kellene átvezetni, hogy a gazdasági pályán csak annyi maradjon, amennyi rendszeren megélhet. A felesleg iparból és kereskedelemből éljen, hiszen az egész országnak szüksége volna nagyobb mérvű iparosodásra. Hogy Túrkeve iparosodása hogyan fejlődjön, arra a közelmúlt már példát mutatott, amikor néhány hentes füstölt árút szállított Pestre, Sallay kosárfonó pedig vesszőből font árút még külföldre is.

Ezeket az iparágakat kellene tovább fejleszteni s a kosárfonó háziipart több családra kiterjeszteni. A kender-, len-, vászonipar kifejlesztése is erős fejlesztő energiává duzzadhatna Túrkeve életében.

Fejlődési lehetőséget rejt magában a legujabban létesített öntözőrendszer is, hiszen eddig az öntöző bolgárkertészet Túrkevén nem honosodott meg, a Berettyót kihasználatlanul hagyták, nem úgy, mint a gyulaiak, csabaiaiak, kik az Élővízcsatorna mentén virágzó bolgárkertészetet teremtettek. Pedig Túrkevén a Holt-Berettyót is megfelelően hasznosíthatták volna és a budapesti piac megközelítése országúton is, vasúton is lehetséges. Még csak a talaj bolgárkertészetre való alkalmatlanságát sem lehet felhozni a túrkeveieknek, (amit ugyan nagybölcsességgel érvvül mindenesetben felhoznak), hiszen gyümölcsöseik egy részét éppen a Holt-Berettyó mellé telepítették, tehát bolgárkertészetre is éppen olyan alkalmas volna. Még, ha ezen területek kevésbé termékenyek is, sokkal több hasznot hajtának bolgárkertészettel, mint mezőgazdasági termeléssel. A nagy alföldi öntözéstervbe Túrkeve is beleesik. Vajjon hogyan fog megvalósulni, s milyen fejlődési lehetőséget rejt magában e terv Túrkeve elmaradt városéletével kapcsolatban?

Geographie des unteren Berettyó-Gebietes und des Dorfes Túrkeve

von M. SZABÓ LÁSZLÓ

Der Marktflecken Túrkeve liegt in der Mitte der ungarischen Tiefebene, in der Nachbarschaft von Mezőtúr, Kisújszállás, Karcag und Dévaványa am Ufer des trockengelegten Berettyó-Armes. Die Annäherung erfolgt nur über Mezőtúr mit der Bahn. Durch die 16 km lange Landstrasse nach Kisújszállás kann es mit der Debrecen—Budapester Verkehrslinie verbunden werden. Nach dem südöstlich liegenden Dévaványa, oder nach dem ebenfalls südöstlich liegenden Gyoma hat es keine entsprechende Verbindung. Nach diesen Städten führt nur ein Feldweg. Gleichfalls fühlt es den Nachteil eines Mangels an guter Verbindung nach Szolnok.

Das Gebiet ist zwischen den Schüttkegel des Flusses Kőrös, den Sumpf des ehemaligen Sárréts und den südöstlichen Rand der Nagykunság eingekeilt. Die Bedeutung dieser Lage ist seit den Flussregulierungen abgeschwächt. Vor ihr war der grösste Teil des Gebietes eine echte Wasserwelt, weil der Berettyó und die Tisza selbst beinahe alljährlich die alluvialen Niederungen überflutete und nur hie und da erhob sich ein wasserfreier Fleck, auf dem schon zur Zeit der Völkerwanderung kleine Siedlungen entstanden.

An dem untersten Berettyó-Gebiet sind 17 kleine Dörfer entstanden unter ihnen infolge seiner günstigeren Lage, spielte Túrkeve eine führende Rolle, die es bis zur Aufteilung der Grundstücke behielt.

Die sich mit Viehzucht und Ackerbau beschäftigende Bevölkerung der kleinen Dörfer lebte von der Aussenwelt ziemlich verschlossen und hatte mit ihr nur durch Túrkeve eine Verbindung.

Auf das Leben der entwicklungsfähigen Dörfer hatte der Türkenkrieg eine hindernde Wirkung ausgeübt. Im Laufe der verwüstenden Kämpfe blieb oft das ganze Gebiet unbevölkert, weil die Einwohner teils getötet, teils in die Sümpfe des

Sárréts geflohen sind und erst nach dem Krieg wieder in ihre verlassenen Dörfer zurückkehrten. Die kleineren Dorfgemarkungen blieben auch dann unbevölkert und die Bewohner der benachbarten Dörfer benützten sie zum Weiden. Die beinahe zwei Jahrhundert dauernden Türkenkriege und der Kuruzen-Aufstand haben alle Dörfer des Gebietes weggefeigt und in den nach dem Friedensschluss von 1711 kommenden friedlicheren Jahren lebte nur Türkeve wieder auf; alle andere Dörfer blieben unbevölkert. Das Gebiet der vernichteten Dörfer wurde von den Nachbarn als Weide gebraucht mit der Bestrebung, durch Ankauf auf des Gebiet ein Recht zu schaffen. Durch solchen Ankauf wurde die Umgebung von Türkeve von 17—22 km² auf 161.14 km² erweitert.

Die Einwohnerzahl des kleinen Dorfes vermehrte sich nach dem Jahre 1745 enorm. Sie wurde durch eingewanderten Fremden erhöht. Man kann urkundlich feststellen, dass Fremde nicht nur aus Dévaványa, Karcag und Mezötúr kamen, sondern aus Igar und Tiszaderzs in dem Gau Heves. — Neben dem ausschliesslichen Viehzucht des Türkenkrieges lebt wieder der Ackerbau auf, nur die Industrie bleibt immer noch unbedeutend.

Die Bevölkerung war also hinsichtlich der Beschäftigung wie auch der Religion einheitlich. Die Türkenkriege stärkten die Reformation und die katholische Bevölkerung wird zurückgedrängt. Die Bevölkerung von Türkeve ist in dieser Zeit rein reformiert. Sie haben im Jahre 1745 eine Kirche aus den Trümmern der ehemaligen katolischen Kirche gebaut. Eine Volksschule hat das Dorf schon im Jahre 1736 gehabt. So wächst das kleine Dorf zu einer Grossgemeinde und die Zunahme der Bewohnerzahl übertrifft die der benachbarten grösseren Städte (Karcag, Kisújszállás). Die zum Ackerbau geeigneten Felder reichten nicht mehr aus und so wurden im Jahre 1850 die Wiesen aufgeteilt. Im Jahre 1874 kauft Türkeve die 29 km² Umgebung von Túrpásztó und so ist sie wieder fähig, den Zuwachs der Einwohnerzahl zu sichern. Doch tritt in dieser Hinsicht bald eine Stagnation ein, indessen die anderen Städte schon stark den Einfluss des neuen Eisenbahnnetzes verspüren (besonders Szolnok und Mezötúr). In dem Leben der Städte auf der Tiefebene verursachte der Eisenbahnbau und der Ausbau des Strassennetzes eine grosse Veränderung, wie wir das im Falle von Türkeve, Mezötúr und Szolnok beobachten können. Die Ursache der Stagnation in Türkeve ist der Mangel einer Eisenbahnverbindung. Erst im Jahre 1878 wurde die Zweigbahn Mezötúr—Türkeve ausgebaut, somit hat jedoch Türkeve keinen Durchgangsverkehr und ist eine der zum Tode verurteilten Städte, deren Einwohnerzahl in den letzten 40 Jahre sich nicht änderte. Seit der im Jahre 1800 beendigten Wasserregulierung der Flüsse erhielt es zum Ackerbau geeignete Felder. Da aber ihre Industrie

heute noch unbedeutend ist, wäre ein intensiver Ackerbau und Viehzucht erwünscht, das aber erfordert grössere Fachkenntnisse.

Das Äussere der Stadt ist auch vernachlässigt; die Stadtpolitik der Führung ist nicht richtig. Es gibt keine Strasse, die in geschlossenen Reihen strassenmässig eingebaut wäre, nicht einmal die eine Seite. Die Häuser sind, wie in den Dörfern mit dem Ende nach der Strasse gebaut und durch Zäune aus Brettern mit einander verbunden. Die Pflasterung der Strassen geht auch langsam vor sich.

Nicht nur die Führung der Stadt, selbst die Bevölkerung will nicht viel ändern lassen. Das ist das charakteristischste für die heutige Stadt Türkeve. Die seit der Mitte des XIX-ten Jahrhundert eingewanderten Fremden bürgerten sich vollständig ein und da die Einwohner unter sich eine Ehe schliessen, ist beinahe die ganze Stadt eine grosse Familie. Das lässt seine Nachteile hie und da seelisch, sittlich und weltanschaulich fühlen. Sonst ist das Volk intelligent, hat ein ausgezeichnetes Gedächtnis, aber nicht fleissig genug.

Die Weiterbildung der Stadt wäre durch einen intensiveren Ackerbau und durch stärkere Industrie zu erwarten. Das erfordert aber ein grösseres Fachkenntnis und vor allem eine frische Arbeitslust. Durch eine normale Zunahme an Einwohnerzahl könnte die Stadt in die Reihe der entwicklungsfähigen Städte treten.

IRODALOM.

1. Kozma Béla: A kunhalmok elhelyezkedése az Alföldön. Földr. Közl. XXXVIII. k. 38. l. 1910.
2. Dr. Réthly A. és Bacsó N.: Időjárás-éghajlat és Magyarország éghajlata. 311. l.
3. Hegyföky Kabos: Túrkeve éghajlata 4. l. Túrkevei polg. isk. értesítő 1913—14.
4. U. ott 7. l.
5. U. ott 8. l.
6. Réthly A. és Bacsó N.: i. m. 321. l.
7. U. ott 255. l.
8. U. ott 255. l.
9. U. ott 325. l.
10. Hegyföky K.: Az esőről 15. l.
11. U. ott 18. l.
12. Réthly és Bacsó i. m. 333. l.
13. Pécsi Albert dr.: Folyókanyarulatok fejlődése. Földr. Közl. LXVII. k. 1. sz. 26. l. 1939.
14. Gallacz János: Monografia a Körös-Berettyó völgy ármentesítéséről és ezen völgyben alakult vízrendező társulatokról. I. r. 200. l.
15. U. ott 200. l.
16. U. ott 201. l.
17. U. ott 201. l.
18. U. ott 200. l.
19. U. ott 200. l.
20. U. ott 229. l.
21. U. ott 229. l.
22. U. ott 235. l.
23. II. József császár korabeli térképek. (Másolat a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Földrajzi Intézetében).
24. U. ott.
25. U. ott.
26. U. ott.
27. U. ott.
28. Hóman B.: Magyar történet I. r. 122—3. l. Hóman B. és Szekfő Gy.: Magyar történet I. r.
29. Gyárfás István: Jász-kunok története. II. r. 303. l.

30. Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. Földr. Köz!.
LXVII. évf. 297. l. 1939.
31. Dr. Gyöngyös Halászi Vadász Pál: A földváltásról 15. l.
32. U. ott 15. l.
33. Karácsonyi János: Békés vármegye története II. r. 66. l.
34. Dr. Gyöngyös Halászi Vadász Pál: i. m. 15. l.
35. U. ott 15. l.
36. Karácsonyi: i. m. II. r. 264. l.
37. U. ott 265. l.
38. U. ott II. r. 72. l.
39. U. ott II. r. 26. l.
40. U. ott II. r. 319. l.
41. U. ott II. r. 66. l.
42. Györffy István—Viski K.: A magyarság tárgyi néprajza 197. l. A magyarság néprajza II. kötet.
43. Karácsonyi: i. m. II. r. 240. l.
44. Gyárfás: i. m. III. r. 300. l.
45. U. ott.
46. Karácsonyi: i. m. I. r. 236. l.
47. L. Gyárfás: i. m. idevonatkozó adatait.
48. Dr. Gyöngyös Halászi Vadász Pál: A földváltásról 10—11. l.
49. Györffy I.—Viski K.: i. m. 196. l.
50. Dr. Gyöngyös Halászi Vadász Pál: i. m. 12. l.
51. U. ott 12. l.
52. U. ott 13. l.
53. Thirring Gusztáv: A magyar városok Statisztikai Évkönyve 53. lap.
54. Ifj. Palugyai I.: Jász-kun kerületek s Külső Szolnok megye leírása
III. 220. l.
55. Tanácsjegyzőkönyv II. kötet 20. l. (Túrkeve. Városi Levéltár).
56. Ifj. Palugyai I.: i. m. 222. l.
57. Lásd: Tanácsjegyzőkönyv.
58. U. ott.
59. T. j. III. k.
60. U. ott II. k. 50. l.
61. Dr. Gyöngyös Halászi Vadász Pál: A földváltásról 13. l.
62. Kenessey Béla: A csonkama gyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. 62. l.
63. U. ott 62. l.
64. Tóth Kálmán: Az ötvenéves túrkevei ipartestület történetének és fejlődésének rövid ismertetése 9. l.
65. Ifj. Palugyai: i. m. III. k. 221. l.
66. Kovács József: Lehetett-e az Alföldön vizierőmű?
67. Vasdinnyei Pál és Szidl József: Technikai történetünk fejlődése
367—70. l.
68. Bagossi K. alispán rendszeres jelentése 90. l.
69. Thirring Gusztáv i. m. 14. l.
70. U. ott 274. l.
71. U. ott 274. l.
72. U. ott 274. l.
73. Bagossi K. alispán rendszeres jelentése 133. l.

74. Thirring G. i. m. 310. l.
75. U. ott 310. l.
76. U. ott 310. l.
77. U. ott 298. l.
78. U. ott 301. l.
79. U. ott 310. l.
80. U. ott 116. l.

FELHASZNÁLT EGYÉB IRODALOM.

- Acsádi I.: Magyarország népessége a Pragmatica sanctió korában.
- Balenegger R.: A termőföld.
- Bulla B.: Az Alföld. (Kincsestár. Budapest, 1941.)
- Győrffy I.: Nagykunsági Krónika.
- Dr. Kogutowicz K.: Dunántúl és Kisalföld írásban és képben. I.—II. k.
- Mártonffy K.: A mai magyar város.
- Mendöl T.: Táj és ember. (Kincsestár. Budapest, 1932).
- Princz—Teleky: Magyar földrajz.
- Dr. Scheffcsik Gy.: Jásznagykun-Szolnok vármegye monográfiája.
- M. Szabó L.: Adatok Túrkeve földrajzához. (Különlenyomat a túrkevei áll. polg. fiú- és leányiskola értesítőjéből. Túrkeve, 1941.)
- Treitz P.: Talajgeográfia. Földr. Közl. 1913.
- Dr. Vadász P.: Bíkis-besenyő megye. A földgömb.
- Földrajzi Közlemények.
- Földtani Közöny.
- Különböző méretű katonai térképek.
- Magyar Stat. Közlemények és Stat. Évkönyvek.
- II. József császár korabeli térképek.
- Túrkeve levéltárában őrzött régi várostérképek.
-

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó

Földrajzi helyzet

I. Őstáj: -

FELSZÍN	—	—	—	—	—	—	—	5
ÉGHAJLAT	—	—	—	—	—	—	—	6
VÍZRAJZ	—	—	—	—	—	—	—	9
TALAJ ÉS ŐSNÖVÉNYZET	—	—	—	—	—	—	—	13

II. Kultúrtáj:

AZ ŐSTÁJBÓL KULTÚRTÁJ LETT	—	—	—	—	—	—	—	15
HONFOGLALÁS. A KIS FALVAK ELHELYEZ-								
KEDÉSE	—	—	—	—	—	—	—	15
A TÁJ FÖLDRAJZI KÉPE A TÜRÖKURALOMIG	—	—	—	—	—	—	—	19
A TÜRÖKURALOM ÉS KURUC-LABANCKOR								
TÁJALAKÍTÓ JELENTŐSÉGE	—	—	—	—	—	—	—	33
TÜRKEVE BENÉPESÜLÉSE 1711 UTÁN	—	—	—	—	—	—	—	23
A lakosság foglalkozása	—	—	—	—	—	—	—	28
A Berettyó-szabályozás	—	—	—	—	—	—	—	31
Az iparosodás	—	—	—	—	—	—	—	32
A KIBONTAKOZÓ VASÚTHÁLÓZAT TÁJALAKÍTÓ								
JELENTŐSÉGE	—	—	—	—	—	—	—	33
A MAI VÁROS	—	—	—	—	—	—	—	35
Külső képe	—	—	—	—	—	—	—	35
A lélekszám	—	—	—	—	—	—	—	38
Anyanyelv	—	—	—	—	—	—	—	40
Vallás	—	—	—	—	—	—	—	40
A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSA	—	—	—	—	—	—	—	42
Mezőgazdálkodás. Földművelés.	—	—	—	—	—	—	—	43
Állattenyésztés	—	—	—	—	—	—	—	47
Ipar, kereskedelem, közlekedés	—	—	—	—	—	—	—	49
TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS	—	—	—	—	—	—	—	54
KULTURÁLIS ÉLET	—	—	—	—	—	—	—	56
TÜRKEVE TOVÁBBFEJLŐDÉSÉNEK LEHETŐ-								
SÉGEI	—	—	—	—	—	—	—	58
AZ ÉRTEKEZÉS NÉMETNYELVŰ KIVONATA	—	—	—	—	—	—	—	61
IRODALOM	—	—	—	—	—	—	—	64
MELLÉKLET								

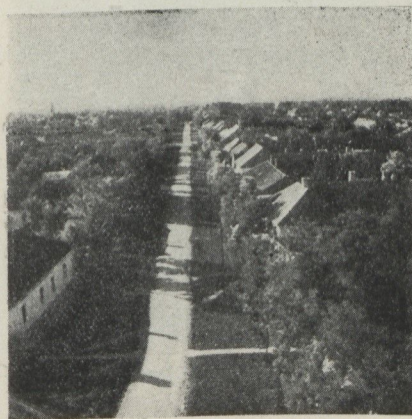
TÚRKEVE, SZÉCHENYI-UTCA.

Jaczó Gy. felv.

PETŐFI-TÉR.
Háttérben a városháza.

Ködmön G. felv.
a ref. templom
erkélyéről.

LÁTKÉP A FŐUTCÁRA.

Ködmön G. felv.

JÓMÓDÚ GAZDA HÁZA. Ködmön G. felv.

EGYSZERŰ PARASZTHÁZ, Ködmön G. felv.
(Ilyen a türkevei házak legnagyobb százaléka)

A HOLT- BERETTYÓ ÁRADÁSA.
1941. év tavaszán. Ködmön G. felv.

RÉGI IDŐK TANUJA.

Jaczó Gy. felv.

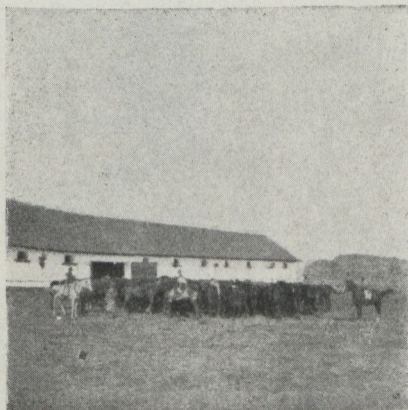

ECSEGI PÁSZTORVISELET. Jaczó Gy. felv.

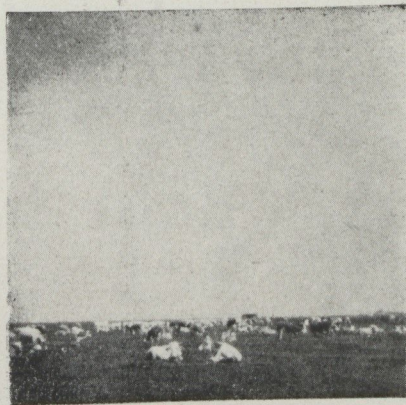

ECSEGPUSZTA BÜSZKESÉGE. Jaczó Gy. felv.

PIHEN A MÉNES.

Jaczó Gy. felv.

DELELŐ GULYA.

Jaczó Gy. felv.

TURKEVE MORFOLOGIAI TÉRKÉPE.

A Magy. Közg. Tud. Int. térképe alapján szerkesztette a szerző. $\frac{1}{2}$ -re kicsinyítve.

B 24677

**Értekezések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem
Földrajzi Intézetéből:**

1. *Para Imre*: Az Ólt vízrendszere Háromszék vármegyében. Szeged, 1923.
2. *Dési Daday Dezső*: Adalékok a Tapolcát környező tájnak és Tapolca fejlődésére való befolyásának gazdagságföldrajzi ismertetése. Szeged, 1924.
3. *Kanszky Márton*: Északsarki utazások oka és jelentősége. Szeged, 1926.
4. *Bálint Alajos*: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó, 1926.
5. *Lévay Lajos*: Petrozsény települése. Székelyudvarhely, 1927.
6. *Ürmössyné, Nagy Júlia*: Gödöllő emberföldrajzi leírása. Szeged, 1927.
7. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930.
8. *Wagner Richárd*: A Magyar Alföld szélviszonyai. Szeged, 1931.

HIBAJEYZÉK.

43. lapon **Győr 22.7** lélek helyett **32.7**.
U. ott **Karcagon 16.8** helyett **38.6** lélek.
50. lapon a háromszögű diagramon **összes lakosság** helyett, **belterületi lakosság** értendő.
50. lapon a táblázatban Békéscsabán az iparból élők száma **1954** helyett **19540**.
51. lapon a háromszögű diagramon nem a belterületi, hanem az **összes lakosság** százalékaránya van kimutatva.

27. *Udvarhelyi Károly*: Európa földrajza az iskolában. Szeged, 1940.
28. *Bánkúti Ferenc*: Sátoraljaújhely földrajza. Szeged, 1941.
29. *Ladócsy Károly*: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
30. *Benczúr Béla Lajos*: Békésszentandrás természeti települési és társadalmi viszonyai. Szeged, 1936.
1. (31) *Karakasevich Károly*: A Maros—Tisza-szög földrajza. Szeged, 1942.
2. (32) *Körtvélyessy László*: Hódmezővásárhely gazdasági földrajza. Szeged, 1942.
3. (33) *Szentgáli Károly*: Balatonkenese. Budapest, 1942.

Értekezések a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből:

1. *Para Imre*: Az Ölt vízrendszere Háromszék vármegyében. Szeged, 1923.
2. *Dési Daday Dezső*: Adalékok a Tapolcát környező tájnak és Tapolca fejlődésére való befolyásának gazdagságföldrajzi ismertetése. Szeged, 1924.
3. *Kanszky Márton*: Északsarki utazások oka és jelentősége. Szeged, 1926.
4. *Bálint Alajos*: Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Makó, 1926.
5. *Lévay Lajos*: Petrozsény települése. Székelyudvarhely, 1927.
6. *Ürmössyné, Nagy Júlia*: Gödöllő emberföldrajzi leírása. Szeged, 1927.
7. *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. Szeged, 1930.
8. *Wagner Richárd*: A Magyar Alföld szélviszonyai. Szeged, 1931.
9. *Scheffer Gizella*: Orosháza földrajza. Szeged, 1933.
10. *Hubai Imre*: Gyula földrajza. Szeged, 1934.
11. *Holló Katalin*: Tata és környékének földrajza. Szeged, 1935.
12. *Széli Márta*: Zákány, tanulmány a szegedi tanyai nép életéből. Szeged, 1936.
13. *Hammer Gyula*: Győr, városföldrajzi tanulmány. Győr, 1936.
14. *Szemerey Magdolna*: Kelet-Magyarország légnedvességi viszonyai. Budapest, 1936.
15. *Völgyi József*: Szigetköz. Győr, 1937.
16. *Emresz Károly*: A Tapolcai medence. Szeged, 1937.
17. *Bokor István*: Móradomb és környéke, tanulmány a szegedi tanyavilágból. Szeged, 1936.
18. *Halász Szabó Anna*: A Tisza völgye Csongrád—Szeged között. Mind-szent, 1937.
19. *Mikszáth Gyula*: Diósjenő és környékének földrajzi viszonyai. Győr, 1937.
20. *Bóna Imre*: Csepelsziget. Szeged, 1937.
21. *Horváth Miklós*: A Tisza—Zagyva—Tarna-köz tájrajza. Szeged, 1938.
22. *Mészáros Olga*: Kunhalom. Szeged, 1938.
23. *Barcsai Tibor*: Kővágóörs és környéke. Szeged, 1939.
24. *Várady Irén*: Kárpátalja csapadékviszonyai. Szeged, 1939.
25. *Kovács Eszter*: Pápa. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.
26. *Jautz M. Flamina nővér*: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged, 1939.

Értekezések a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből:

27. *Udvarhelyi Károly*: Európa földrajza, az iskolában. Szeged, 1940.
28. *Bánkúti Ferenc*: Sátoraljaújhely földrajza. Szeged, 1941.
29. *Ladócsy Károly*: Kaposvár földrajza. Budapest, 1942.
30. *Benczúr Béla Lajos*: Békésszentandrás természeti települési és társadalmi viszonyai. Szeged, 1936.
1. (31) *Karakasevich Károly*: A Maros—Tisza-szög földrajza. Szeged, 1942.
2. (32) *Körtvélyessy László*: Hódmezővásárhely gazdasági földrajza. Szeged, 1942.
3. (33) *Szentgáli Károly*: Balatonkenese. Budapest, 1942.